

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М.В. Птухи

НАДРАГА Василь Іванович

УДК 314.143+316.4.06]:004.413.4

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ В ТРУДОВІЙ СФЕРІ

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ - 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України.

**Науковий
консультант:**

академік НАН України,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений економіст України
Лібанова Елла Марленівна,
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України, директор.

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
Власюк Олександр Степанович,
Національний інститут стратегічних досліджень
при Президентові України, перший заступник
директора;

доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
Колот Анатолій Михайлович,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана» МОН
України, проректор з науково-педагогічної
роботи, завідувач кафедри управління
персоналом та економіки праці;

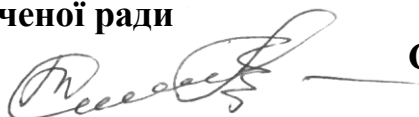
доктор економічних наук, професор
Романюк Михайло Дмитрович,
ДВНЗ «Прикарпатський університет
ім. В. Стефаника» МОН України,
професор кафедри менеджменту і маркетингу.

Захист дисертації відбудеться « 26 » квітня 2016 р. о 12.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 60.

Автореферат розісланий « 23 » березня 2016 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
к.е.н., с.н.с.

С.В. Полякова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процес трансформації суспільного устрою України до європейського соціально-орієнтованого типу зумовлює необхідність дослідження низки актуальних теоретичних та практичних завдань, одним з яких є вирішення проблем розвитку соціально-трудової сфери. Динамізм сучасних трудових відносин, зміни в мотиваційних та ціннісних устоях роботодавців і найманих працівників, невизначеність умов включення індивідів до трудової діяльності обумовлюють істотне зростання соціальних ризиків у цій сфері. Серед особливостей механізмів оптимізації соціальних ризиків у трудовій сфері, слід відзначити вирішальну роль взаємної детермінації поведінкових трудових стратегій людини та функцій інститутів, що регулюють і нормують ці відносини. Так, будь-які соціальні дії завжди є інституціонально обумовленими, з іншого боку, всі соціальні інститути можуть реалізуватися лише через дії людей. У даному контексті, одним із основних протиріч розвитку сучасного українського суспільства, що потребує наукового обґрунтування і практичного вирішення, є суперечність між необхідністю впровадження оптимальних стратегій управління соціальними ризиками в трудовій сфері та наявним науковим забезпеченням цих процесів. Для вирішення наведеного протиріччя, в якості теоретичного інструментарію, доцільно використати методологію дослідження ризиків з наступним виробленням на цій основі концептуальних основ управління соціальними ризиками.

Вагомою обставиною, що актуалізує науковий пошук, є фактична нерозвиненість методологічних основ пізнання соціальних ризиків, зокрема, понятійного апарату, класифікаційних ознак та сутнісних характеристик. Нерозв'язаними залишаються також проблеми прикладного характеру, особливо злободенним є питання вироблення механізмів попередження негативних наслідків реалізації досліджуваних ризиків.

Значний внесок у дослідження різних аспектів розвитку соціально-трудової сфери зробили провідні вітчизняні вчені, серед яких слід відзначити: В.Антонюк, В.Близнюк, Н.Борецьку, О.Власюка, В.Гейця, О.Герасименка, О.Гладуна, І.Гнибіденка, О.Грішнову, Н.Деєву, Г.Дмитренка, Т.Заяць, М.Карліна, О.Коломієць, А.Колота, І.Кравченко, І.Курило, Н.Левчук, Е.Лібанову, Л.Лісогор, О.Макарову, О.Малиновську, Г.Назарову, І.Новак, В.Новікова, О.Новікову, В.Онікієнка, С.Пирожкова, О.Позняка, С.Полякову, М.Романюка, У.Садову, Ю.Саєнка, В.Саріогло, Л.Семів, М.Семикіну, В.Стешенко, Л.Ткаченко, О.Цимбала, Л.Черенько.

В зарубіжній науковій літературі дослідження соціальних ризиків, у тому числі характерних для сфери праці, проводяться в контексті теоретичних основ ризикології. Вони реалізуються в працях таких дослідників: К.Арроу, У.Бека, П.Бернстайна, Е.Гідденса, Р.Гольцмана, М.Дугласа, Р.Лукаса, Н.Лумана, Г.Марковица, Ф.Найта, Д.Норта, Д.Пикфорда, О.Ренна, П.Словіка, Дж.Тобіна, П.Томпсона, С.Хансона, Д.Ходжсона, О.Яницького.

Віддаючи належне науковим доробкам наведених авторів, необхідно відзначити, що комплексне дослідження проблем ризиків з позиції розвитку соціально-трудової сфери нині відсутнє. Слід також підкреслити, що система соціальних ризиків не є сталою, вона змінюється відповідно до визначених напрямів розвитку держави та проголошених нею цінностей. Зазначене зумовлює необхідність розробки і впровадження теоретико-методичних і практичних підходів до оцінки та формування якісно нової політики їх мінімізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Дисертаційна робота є складовою науково-дослідних робіт, що виконувались в Інституті демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України в рамках наукових тем: «Оцінка впливу модернізації системи соціальної підтримки населення на видатки державного бюджету» (номер державної реєстрації 0112U005373), у межах якої використано запропоновані автором методи імітаційного мікромоделювання для обґрунтування напрямів удосконалення соціальної політики в Україні; «Старіння населення: виклики для економіки та завдання політики» (номер державної реєстрації 0112U00647), у межах якої автором розкрито ризики соціального-економічного розвитку, що загострюються через старіння населення в Україні, зокрема, бюджетне забезпечення пенсійної системи; «Методологічні підходи до непрямого оцінювання показників зайнятості та безробіття за результатами вибіркового обстеження населення з питань економічної активності для рівня адміністративно-територіальних одиниць (районів) України (номер державної реєстрації 0111U008929), у межах якої дисертантом висвітлено реалізацію соціальних ризиків у сфері зайнятості населення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є формування теоретико-методологічних засад комплексного дослідження соціальних ризиків у трудовій сфері і розробка практичних рекомендацій щодо мінімізації їх негативних наслідків.

Для досягнення мети дослідження поставлено та розв'язано такі завдання:

- визначення та узагальнення теоретико-методологічних основ становлення та розвитку наукових концепцій ризику;
- визначення сутності та змісту категорії соціального ризику, виходячи із загальної теорії ризиків;
- формування інструментарію дослідження соціальних ризиків у трудовій сфері;
- розроблення методичних підходів до оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері;
- визначення інституціональних механізмів соціального захисту населення як системи гарантій, спрямованих на зниження соціальних ризиків у трудовій сфері та/або негативних наслідків їх реалізації;
- узагальнення міжнародного досвіду фінансування програм мінімізації негативного впливу реалізації соціальних ризиків та його адаптація для виявлення системних проблем їх бюджетного забезпечення в Україні;

- розкриття демографічних детермінант соціальних ризиків у трудовій сфері;
- виявлення особливостей прояву соціальних ризиків розвитку ринку праці та зайнятості населення України;
- побудова економіко-математичної моделі ризиків безробіття за окремими професійними групами та працевлаштування незайнятих осіб не за спеціальністю;
- обґрунтування концепції управлінського впливу на соціальні ризики в трудовій сфері;
- формування методологічних засад аналізу та оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері з позиції управлінського підходу;
- розроблення рекомендацій щодо впровадження науково обґрунтованої системи моніторингу соціальних ризиків у трудовій сфері.

Об'єктом дослідження є процес реалізації соціальних ризиків у ринковій економіці України.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та прикладних засад регулювання соціальних ризиків у трудовій сфері.

Методи дослідження. Методологічною базою дисертаційної роботи є економічна теорія, теорія управління, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Дослідження ґрунтується на використанні діалектичного методу аналізу економічних і соціальних процесів та системного підходу до вивчення категорії соціального ризику. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано такі загальні та спеціальні методи пізнання: *діалектичний метод* - для висвітлення сутнісних характеристик предмету дослідження в історичному аспекті його розвитку, а також розкриття способів вирішення наявних протиріч (підрозділи 1.1, 1.3); *метод класифікації наукових понять* (підрозділи 1.2, 1.3); *гіпотетико-дедуктивний метод* – для побудови дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез і формулювання тверджень щодо емпіричних фактів (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4); *метод проліферації* – для вибору фактуально істинної вихідної теорії (підрозділ 1.4); *метод аналізу систем знань* - для розмежування емпіричного та теоретичного знання, а також для вивчення можливостей розповсюдження раніше сформульованих теорій на нові предметні області (підрозділи 2.1, 2.2); *формалізація* – для побудови узагальненої знакової моделі предметної області, яка дала змогу виявити структуру соціальних ризиків у сфері зайнятості населення та демографічні чинники соціальних ризиків (підрозділи 3.1 та 4.1); *аналіз* – для виявлення суттєвих та другорядних властивостей системи соціального захисту як механізму розподілу соціальних ризиків (підрозділи 2.2, 2.3); *дедукція* – для виведення одиничних властивостей демографічних показників із загальних (підрозділи 3.2, 3.3, 3.4); *індукція та узагальнення* – для узагальнення результатів спостереження від одиничного до загального при побудові концепції управлінського впливу на соціальні ризики (підрозділ 5.1); *моделювання* – для перенесення інформації на об'єкти з їх моделей (підрозділи 4.2, 4.3); *ймовірнісні* – для висвітлення невизначеності, що проявляється через

сукупні дії множини випадковостей (підрозділи 2.1, 4.3); *моніторинг* – для оцінки заходів мінімізації соціальних ризиків (підрозділ 5.3); *метод експертних оцінок* – для аналізу та оцінки соціальних ризиків та удосконалення відповідного інструментарію (підрозділи 2.1, 5.2).

Інформаційною базою дослідження стали інформаційні ресурси Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, аналітичні матеріали міністерств і відомств України, статистичні дані Європейського Союзу, Світового банку, результати соціологічних досліджень, міжнародні правові акти за профілем дисертаційної роботи, результати досліджень провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, наукові та статистичні Інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розв'язанні важливої наукової проблеми обґрунтування теоретико-методологічних засад визначення, аналізу та управління соціальними ризиками в трудовій сфері.

Зміст найбільш значущих результатів, які містять наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

- запропоновано новий напрям у дослідженні соціально-трудової сфери, який полягає у розробленні теоретико-методологічних засад управління соціальними ризиками в умовах інституціональних трансформацій ринку праці та зайнятості населення;

- за результатами комплексного аналізу реалізації соціальних ризиків у трудовій сфері сформовано оригінальний авторський підхід до визначення сутності: соціальних ризиків як наукової категорії – імовірності негативних проявів у функціонуванні соціальних інститутів, евентуального уповільнення процесів суспільного відтворення, формування соціальної нестабільності та напруженості; соціальних ризиків у трудовій сфері як системи – сукупності взаємопов'язаних ймовірнісних характеристик негативних проявів у розвитку трудового потенціалу, ринку праці та зайнятості, виробничих відносин та соціального партнерства; соціальних ризиків у трудовій сфері як фактору суспільного розвитку – визнаної суспільством події в житті людини, настання якої спричиняє повну/часткову втрату заробітку та зниження рівня життя;

- обґрунтовано концепцію державного регулювання соціальних ризиків у трудовій сфері, спрямовану на досягнення балансу між виграшем завдяки зменшенню ризику та витратами на реалізацію відповідного сценарію (включаючи відмову від будь-яких дій); в основу політики мінімізації соціальних ризиків запропоновано покласти принцип оцінки та мінімізації, що передбачає розроблення відповідних заходів виключно на основі результатів їх моніторингу та оцінки;

- запропоновано комплексний методологічний підхід до формування інструментарію оцінювання соціальних ризиків у трудовій сфері, що передбачає такі кроки: кількісна та якісна оцінка соціальних ризиків для цільової сукупності населення: окремих осіб, сімей, домогосподарств та їх груп; якісна оцінка сприйняття соціальних ризиків цільовою групою населення;

кількісна та якісна оцінка зовнішнього середовища реалізації соціальних ризиків; комплексний аналіз та оцінка потенційних наслідків реалізації визначених ризиків для суспільства, соціально-трудової сфери, можливостей впровадження окремих напрямів соціальної політики.

удосконалено та уточнено:

- базові характеристики ризику як наукової категорії: об'єктивна проявляється через негативний ефект від неконтрольованих випадкових подій; суб'єктивна зумовлена відповідними оціночними судженнями людини/групи людей; системність категорії розкривається через якісні та кількісні характеристики;

- категоріальні відмінності ризику в інституціональній, класичній і неокласичній школах; категорію інституціонального ризику запропоновано визначати в якості системи внутрішніх характеристик людини (цінностей, цільових установок, стереотипів поведінки, звичок, релігійних переконань тощо), що надає можливості самостійного вибору варіанту поведінкової стратегії індивідом;

- сутнісні ознаки категорії ризику бідності, яку необхідно розглядати в якості самостійного феномену, а не різновиду соціальних ризиків; хоча бідність часто є проявом матеріальної незабезпеченості, вона далеко не завжди відповідає базовим характеристикам соціальних ризиків у трудовій сфері – бідність може стати реальністю у будь-який період життя людини і не обов'язково через неможливість працювати;

- моделювання соціальних ризиків безробіття за професійними групами; отримане рівняння лінійної множинної регресії є інструментом аналізу диспропорцій між попитом та пропозицією робочої сили та прогнозування відповідних потреб ринку праці;

набули подальшого розвитку:

- науково-методичні підходи до формалізації та систематизації факторів ризику на основі виділення базової класифікаційної ознаки соціального ризику – його суб'єктно-об'єктної природи (соціальна група чи суспільство одночасно виступає як суб'єктом, так і об'єктом соціального ризику, а ймовірність настання негативних наслідків для об'єкта ризику обумовлюється невизначеністю соціальних явищ і процесів);

- інструментарій оцінювання соціальних, зокрема професійних, ризиків у трудовій сфері – визначення потенційних втрат життя дає змогу нормувати ризики, поширюючи їх не лише на працівників підприємства, але й на людей, які проживають поблизу небезпечного об'єкта;

- визначення механізмів впливу демографічних факторів на соціальні ризики в трудовій сфері – демографічні показники не лише детермінують розвиток ринку праці та бюджетні видатки на зниження соціальних ризиків у трудовій сфері, але й поступово призводять до зміни звичних людських укладів, насамперед, до спроб відмінити основні положення негласного договору між поколіннями (працюючі фінансово утримують осіб похилого віку);

- характеристика проблем вимушеного внутрішнього переселення населення, що виникають не лише у внутрішньо перемішених осіб, але й в українському суспільстві загалом – відбувається абсолютне спрощення поведінки людини у напрямку виживання, що своєю чергою зумовлює загальну невизначеність у суспільних відносинах, тобто значне зростання соціальних ризиків; відсутність чітко визначених часових перспектив щодо відновлення контролю держави над тимчасово окупованими територіями обумовлює необхідність вироблення адекватних адаптаційних стратегій, спрямованих, зокрема, на вихід індивіда з конфлікту із зовнішнім середовищем.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні наукові положення дисертаційного дослідження доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій.

Зокрема, Комітетом у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю використані матеріали розділу, присвяченого розробці теоретико-прикладних основ системи моніторингу соціальних ризиків в процесі вдосконалення законодавства з питань соціального захисту людей з інвалідністю (довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 04-35/12-963 від 12.11.2015 р.). Пропозиції дисертанта враховані Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти в процесі підготовки Проекту Закону України «Про професійну освіту» в частині створення умов для випереджувального розвитку професійної освіти, створення багатoproфільних, різнорівневих професійних навчальних закладів, що здійснюватимуть підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів та кваліфікованих робітників відповідно до потреб регіонального ринку праці та загальнодержавних потреб (довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 04-23/18-1568 від 18.11.2015 р.). Висновки дисертаційного дослідження враховувалися Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України в процесі визначення показників оцінки соціально-економічного розвитку регіонів та впровадження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 року № 856 (довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 7/31-1365 від 18.11.2015р.). Міністерством соціальної політики України використано результати аналізу соціальних ризиків безробіття в процесі розробки проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування державного управління у сфері зайнятості населення та соціального страхування на випадок безробіття (довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 17145/0/14-15/7 від 12.11.2015р.). Матеріали розділу, присвяченого проблемам реалізації соціальних ризиків у сфері зайнятості населення знайшли застосування у роботі Київського міського центру зайнятості України, зокрема, при підготовці та проведенні семінарів із загальних питань зайнятості населення і стану ринку праці (довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 08-

11621 від 12.11. 2015 р.). Результати дисертаційного дослідження в частині висвітлення проблематики працевлаштування безробітних не за спеціальністю, використовуються Луганською обласною службою зайнятості в процесі вирішення питань сприяння працевлаштуванню вимушено переміщених осіб в Луганській області (підготовка інформаційно-консультаційних заходів щодо сприяння зайнятості переселенців, до участі у яких залучаються представники місцевих органів влади, управлінь праці та соціального захисту населення) (довідка про впровадження результатів наукового дослідження № 30/13-3036 від 16.11. 2015 р.). Результати дослідження системи соціального захисту в контексті мінімізації соціальних ризиків використані кафедрою соціальної і гуманітарної політики Національної академії державного управління при Президентові України в навчально-методичному забезпеченні викладання нормативних дисциплін «Управління соціальним і гуманітарним розвитком» та «Державна політика в соціогуманітарній сфері» (довідка про впровадження № 1/15-15-850 від 13.11.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Усі наукові результати, викладені у дисертації, отримані автором особисто. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є індивідуальним здобутком автора.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях Вченої ради Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України впродовж 2011-2015рр.

Головні теоретичні, методологічні положення та практичні рекомендації дисертаційної роботи доповідалися, обговорювалися й одержали позитивну оцінку на наукових і науково-практичних конференціях, в тому числі: XIV науково-практичній конференції «Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку» (м. Київ, березень 2014р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток національної економіки: методологія та практика» (м. Івано-Франківськ, квітень 2014р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан соціально-економічного розвитку України: проблеми, пріоритети та перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, травень 2014р.); XIV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Статистична оцінка соціально-економічного розвитку» (м. Хмельницький, травень 2014р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси економічної системи в умовах сучасних викликів» (м. Тернопіль, вересень 2014р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні інформаційні технології в економіці та управлінні підприємством» (м. Харків, вересень 2014р.); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку національного господарства» (м. Кременчук, жовтень 2014р.); I Науковій міжнародній конференції «Управлінські науки в сучасному світі» (м. Київ, листопад 2014р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка та

управління підприємствами, регіонами і країнами в умовах ризиків» (м. Чернігів, листопад 2014р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка та менеджмент: перспективи розвитку» (м. Суми, листопад 2014р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка та менеджмент: стратегічні імперативи, аналіз тенденцій та перспектив розвитку» (м. Херсон, грудень 2014р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки» (м. Одеса, вересень 2014р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Нові виклики бідності в Україні» (м. Київ, грудень 2014р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми економіки 2014» (м. Київ, грудень 2014р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості» (м. Київ, лютий 2015р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інвестиційно-інноваційні засади розвитку національної економіки в ринкових умовах» (м. Ужгород, квітень 2015 р.); XV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Статистична оцінка соціально-економічного розвитку» (м. Хмельницький, травень, 2015р.); Всеукраїнській науковій конференції за міжнародної участі «Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку національного господарства» (м. Кременчук, жовтень 2015р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані у 53 наукових працях, в яких автору належить 39,82 друк. арк., у тому числі в індивідуальній монографії (обсягом 19,18 друк. арк.), 2 колективних монографіях, 34 статтях у наукових фахових виданнях України (з них одноосібних – 32; таких, що опубліковані у виданнях, які індексуються у міжнародних каталогах та наукометричних базах – 8, у т.ч. SCOPUS – 3).

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основного тексту дисертації викладено на 421 сторінці. У дисертації міститься 40 таблиць і 62 рисунка. Список використаних джерел налічує 408 найменувань та викладений на 41 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Теоретичні основи дослідження соціальних ризиків**» узагальнено теоретичні засади дослідження соціальних ризиків, поглиблено їх сутнісні характеристики та визначено особливості прояву в трудовій сфері.

В процесі узагальнення теоретичних основ пізнання природи ризиків з'ясовано, що дана проблематика залишається в науці малодослідженою внаслідок її міждисциплінарного характеру та широкої етимології базового поняття. В основу наукової категорії ризику покладено невизначеність протікання соціально-економічних процесів, що обумовило розвиток двох основних наукових напрямів ризикології: перший – класичний (ризик ототожнюється із загрозою несприятливих наслідків); другий – неокласичний

(ризик є динамічним процесом взаємодії людини, суспільства і природи та знаходить вираз у ймовірності відхилення від запланованих результатів).

Виходячи з того, що кожна галузь наукового знання може оперувати власними методами дослідження, аргументовано виокремлено найбільш істотні аспекти феномену ризику: економічний, соціально-економічний, філософський, правовий, управлінський. *Економічний* аспект ризику пов'язується з можливими матеріальними збитками (у більшості випадків) або виграшами, пов'язаними з реалізацією управлінського рішення чи зміною ринкових умов господарювання. *Соціально-економічний* аспект ризику більше зосереджується на позитивних результатах і дає змогу виділити соціальні групи ефективних власників, а також галузі економіки, в яких ризик є прийнятним. У *філософському* розумінні ризик відноситься до однієї з форм зміни соціального буття, що відображає структуру людської діяльності. У *правовій* площині поняття ризику закріплене в низці законодавчих та нормативно-правових актів і виходить із специфіки застосування норм об'єктивної відповідальності за нанесення шкоди (наприклад, страховий випадок настає у випадку реалізації соціального ризику, внаслідок якого в особи виникає право на соціальне забезпечення). *Управлінський* аспект ризику базується на його ситуативній властивості, пов'язаній з управлінською діяльністю, прийняттям рішення та можливими негативними його наслідками.

Як показав аналіз наукових джерел, множинність розуміння сутності ризику зумовлює необхідність структурування ризиків за певними критеріальними ознаками, тобто їх типологізацію. Складність класифікації полягає у тому, що кількісні та якісні характеристики ризиків змінюються разом з ускладненням організаційної структури об'єкта дослідження та збільшенням взаємозв'язків із зовнішнім середовищем.

Авторська позиція виходить з того, що предметною областю вивчення ризику повинні стати: загальні джерела; причини і закономірності виникнення; взаємозв'язки і взаємний вплив; взаємодія із зовнішнім середовищем; механізми регулювання. Наукова категорія *ризик* – це ймовірнісна характеристика об'єктивно-суб'єктивної реальності, яка знаходить вираз у можливостях відхилення від очікуваного результату.

Процес наукового пізнання ризиків передбачає використання трьох парадигм: неокласичної, еволюційної та інституціоналізму. Першим двом напрямкам приділяється достатньо уваги, останній залишається найменш розробленим, хоча не менш цінним для пізнання категорії ризику. Розгляд соціальних ризиків через призму інституціональної теорії є важливим з огляду на те, що, відповідно до домінуючого нині у науковій спільноті розуміння сутності інституту, воно зводиться до правил, які структурують і організовують взаємовідносини між людьми. В теорії інституціоналізму поняття ризику виходить із нестабільності структур системи державного управління; інституціональним ризиком виступає неможливість виконання посередницької місії між сторонами контракту.

Людський фактор доволі істотно впливає на інституціональний розвиток і відображається в теорії так званого «морального ризику». Вказаний вид ризику найбільше проявляється в *соціально-трудо́вій сфері*. Наприклад, після підписання контракту у найманого працівника виникають стимули діяти таким чином, щоб максималізувати власну корисність, не турбуючись про корисність працедавця. Він вважає, що, по-перше, працедавець є некомпетентним, по-друге, у нього досить обмежені можливості для контролю, по-третє, сам працівник, за необхідності, завжди може виправдатися, посилаючись на несприятливу зовнішню кон'юнктуру, яка не надала йому достатніх можливостей для належного виконання контрактних зобов'язань. В основі *інституціональних ризиків* міститься прагнення людини, як головного суб'єкта владних інституцій, встановити соціальний контроль за відхиленнями від звичних стандартів, а також створити такі регуляторні механізми, які нададуть можливості зменшення невизначеності наслідків ризикових дій.

Узагальнення методологічних основ дослідження соціальних ризиків дало змогу дійти висновку щодо наявності істотних розбіжностей у формуванні сутнісних характеристик феномену. У більшості підходів в основу побудови понятійного апарату покладено такі ознаки: тісний взаємозв'язок з небезпеками та загрозами, що виникають і проявляються в межах соціальної сфери суспільства; реалізуються внаслідок невідповідності реакції суб'єкта чи об'єкта на зміни соціального середовища; не можуть обумовлюватися індивідуальними біологічними особливостями окремих індивідів, а також виступати наслідком природних чи техногенних процесів (ознака закріплена у щорічній доповіді Всесвітнього економічного форуму «Глобальні ризики» -2013). З останнім не можна погодитися, оскільки природні чи техногенні катастрофи завжди спричиняють істотне зростання соціальних ризиків, підтвердженням можуть слугувати матеріали доповіді «Глобальні ризики» - 2015, де серед найбільш актуальних соціальних ризиків виділено: безробіття; неповну зайнятість; ризики, пов'язані зі зміною клімату; глобальні епідемії, а також кризи, пов'язані з дефіцитом водних ресурсів.

Систематизація наявних методологічних підходів щодо змістовного наповнення вихідних базових понять створили можливості для авторського формулювання низки ключових дефініцій дослідження. Вирішення завдання побудови понятійного апарату соціального ризику виходить із дихотомії визначення категорії «соціальний»: у широкому значенні – це будь-які процеси, що відбуваються в суспільстві; у вузькому – це умови життєдіяльності окремої людини. Тоді, у широкому розумінні *соціальні ризики* - це ймовірність негативних проявів у функціонуванні соціальних інститутів, евентуальне уповільнення процесів суспільного відтворення, формування соціальної нестабільності та напруженості. У вузькому розумінні *соціальні ризики* – це цілеспрямована поведінка суб'єкта соціуму, яка спостерігається за умови невизначеності результату.

Однією з головних видових ознак соціальних ризиків є втрата доходу, тому, на перший погляд, до них необхідно було б віднести й ризики бідності.

Однак ризики бідності необхідно розглядати в якості самостійного феномену з огляду на таке: бідність далеко не завжди ґрунтується на ризикові, вона, переважно, не має істотних причинних зв'язків із ймовірністю позбутися доходу. Бідність може стати реальністю у будь-який період життя людини і вона не обов'язково буде наслідком неможливості працювати. В якості прикладу можна навести появу новітньої форми бідності в Україні, причиною якої стала зовнішня агресія, а наслідком – бойові дії та вимушена внутрішня міграція.

Як економічна категорія трудова сфера являє собою складну систему, що включає власне працю як процес і діяльність, а також трудові відносини як взаємостосунки між її суб'єктами. Функціонально трудові відносини не можуть існувати у чистому вигляді. Суб'єкти трудової діяльності завжди є суб'єктами соціальних відносин – будь-які відносини між людьми є соціальними за природою. Виконання трудових функцій передбачає різну міру залучення суб'єктів трудової діяльності до взаємодії, а їх результат потребує соціальної афірмації.

Вихідним постулатом теоретичних засад дослідження соціальних ризиків у трудовій сфері стало виділення їх в окрему систему, оскільки саме цей вид ризиків виступає іманентною властивістю економічної діяльності людини (включаючи періоди до початку та після продуктивної зайнятості). Соціальні ризики в трудовій сфері можуть мати як позитивний, так і негативний характер прояву наслідків реалізації. Разом з цим, для трудової сфери винятково важливе значення має вивчення негативних наслідків їх реалізації. Основними складовими *системи ризиків у трудовій сфері* визначені: ризики формування і розвитку трудового потенціалу, ризики функціонування ринку праці та зайнятості, виробничі ризики, ризики соціального партнерства.

Ризики *трудового потенціалу* повністю корелюються з показниками кожної його складової (демографічною - життєвий потенціал населення; соціально-економічною - трудова активність; соціально-технологічною - потенціал працездатності). Володіючи інформацією щодо базових характеристик трудового потенціалу, можна ідентифікувати та провести аналіз відповідних компонент соціальних ризиків (елемент трудового потенціалу → показник → оцінка співвідносного соціального ризику).

Під *соціальними ризиками ринку праці* пропонується розуміти ймовірнісну характеристику настання критичного дисбалансу між структурою кадрових потреб та відповідною структурою трудових ресурсів. *Соціальні ризики в сфері зайнятості* доцільно розглядати через призму ймовірності настання небажаних наслідків для реалізації інтересів суб'єкта відносин зайнятості внаслідок прийнятого рішення. Вони зумовлюються як характером діяльності окремих суб'єктів відносин зайнятості, так і стабільністю зайнятості чи можливостями професійного зростання.

Основними формами прояву *виробничих ризиків* є такі: ризики невиконання планових показників; ризики забруднення навколишнього

середовища та спричинення шкоди здоров'ю людей, які не мають відношення до цього виробництва; професійні ризики.

Ризики *соціального партнерства* необхідно розглядати в декількох площинах: як метод вирішення конфліктогенних ситуацій в різних сферах суспільного виробництва; як спосіб вирішення проблем, пов'язаних із соціально-класовою диференціацією; як особливу соціальну технологію, що дає змогу узгодити полярні інтереси суб'єктів взаємодії у сфері зайнятості населення.

Автором аргументовано, що побудова системи соціальних ризиків у трудовій сфері повинна ґрунтуватися на виділенні найбільш значимих елементів базового компонента та визначенні істотних взаємозв'язків між ними (рис.1).

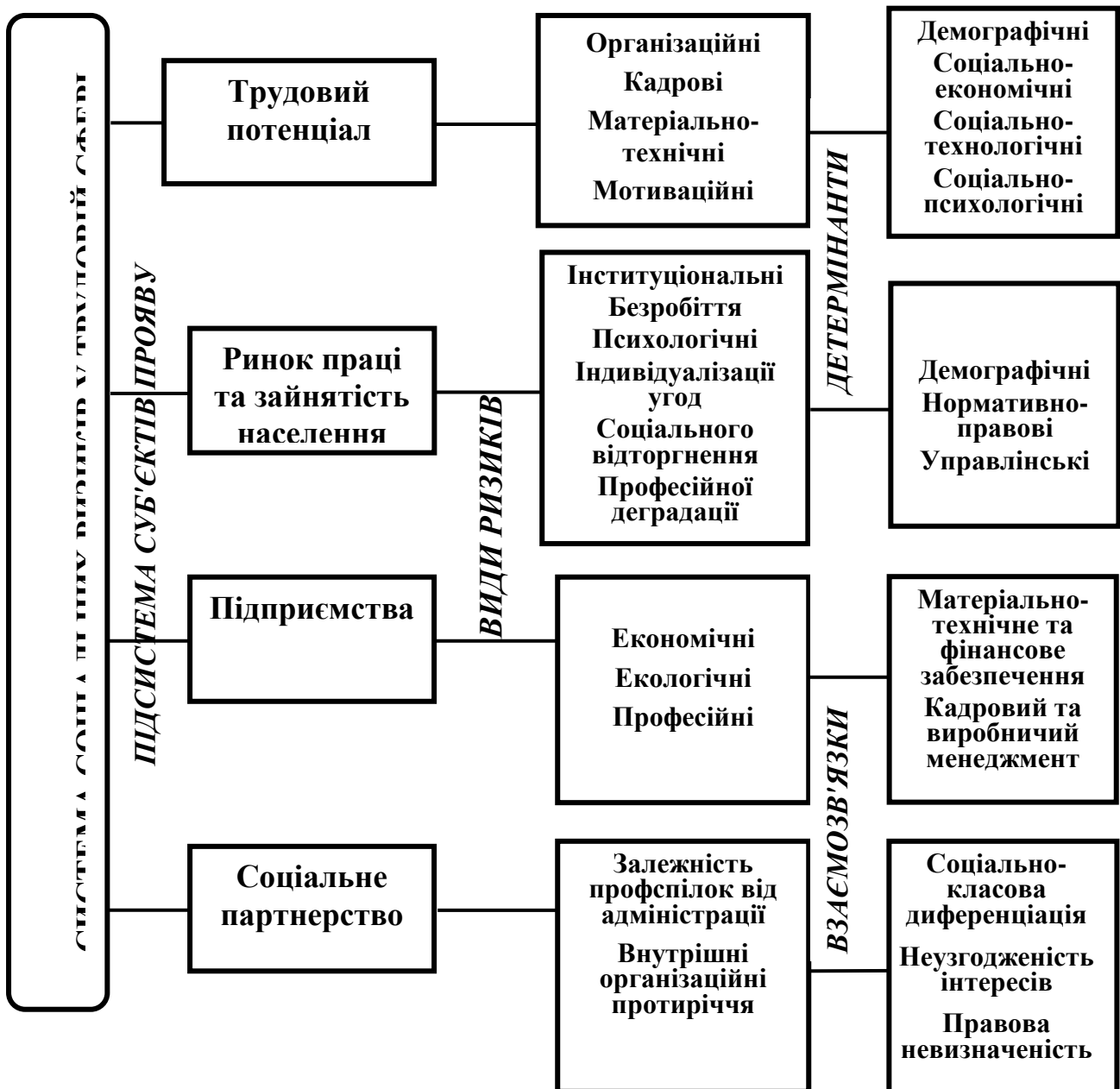

Рис. 1. Система соціальних ризиків у трудовій сфері

Джерело: розроблено автором.

У другому розділі дисертації «Оцінка соціальних ризиків у трудовій сфері та інституціональні механізми їх регулювання» обґрунтовано теоретико-методологічні та методичні підходи до оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері та висвітлено особливості дії компенсаторних механізмів їх реалізації.

Розробка авторського підходу до оцінювання ґрунтується на концептуальних положеннях, сформованих в процесі дослідження загальних закономірностей соціальних ризиків та виділенні особливостей їх прояву в соціально-трудова сфері. Установлено, що ключовим елементом аналізу соціальних ризиків є їх розподіл за сферами прояву, відповідно до якого дослідження проводяться в *чотирьох* можливих напрямках: частота та ймовірність виникнення небажаних подій або несприятливих наслідків; соціальна інтерпретація негативних наслідків; можливі матеріальні збитки; суб'єктивність сприйняття.

Виходячи з відсутності теоретично виваженого інструментарію оцінки соціальних ризиків, серед загальних методів оцінки ризиків (феноменологічні; детерміністські; ймовірнісні; експертні) запропоновано виділити такі, що можуть бути адаптованими для вирішення завдань дисертаційного дослідження.

Феноменологічний підхід передбачає визначення можливостей реалізації негативних сценаріїв, що пов'язані з проявом несприятливих природних факторів. Метод видається малопринятим з огляду на ненадійність результатів у дослідженні перехідних станів, що є особливо ризикогенними для суспільства трансформаційного типу. *Детерміністський* метод передбачає проведення аналізу, починаючи з первинної події, через послідовність етапів негативного розвитку, і закінчуючи дослідженням кінцевого стану системи. Він дає змогу ідентифікувати та вивчити основні фактори, що детермінують процес реалізації ризиків. Метод представляє істотні можливості у дослідженні демографічних детермінант формування і реалізації ризиків трудового потенціалу та зайнятості населення, що продемонстровано в окремому розділі дисертації. *Ймовірнісний* метод аналізу ризику містить не лише оцінку ймовірності виникнення подій негативного характеру, але й розрахунки відносних ймовірностей того чи іншого напрямку протікання процесів. Розрахункові математичні моделі за такого підходу є значно простішими, ніж детерміністські, однак вони обмежені недостатністю даних щодо функцій розподілу параметрів. Це зумовлює хорошу валідність результатів в процесі дослідження соціальних ризиків безробіття. *Експертний* метод базується на отриманні кількісної та якісної оцінки ризику шляхом обробки експертних думок спеціалістів. Метод застосовується в процесі вирішення задач, формалізація яких пов'язана зі значними труднощами, особливо у випадках недостатності інформації для використання формалізованих підходів. Саме останній метод є найбільш універсальним для оцінки соціальних ризиків, оскільки лише експерт здатен провести фахову оцінку того чи іншого виду соціальних ризиків.

Автором формалізовано задачу експертної оцінки соціальних ризиків: якщо дано множину деяких альтернатив $A = (A_i) ; i = (1, k)$, то кожна з них можна оцінити за кількісним критерієм Q . Для цього необхідно упорядкувати (ранжувати) кожна з альтернатив $A_i \in A$ відповідно до їх оцінок за обраним критерієм Q (ним може слугувати демографічний, соціально-економічний чи інший показник). У випадку необхідності використання декількох критеріїв необхідно провести оцінку альтернатив за кожним критерієм.

Поєднання методів експертної оцінки та факторного аналізу, на думку автора, дасть змогу врахувати вплив зовнішнього середовища на розвиток соціальних ризиків. Базою факторного аналізу слугують кореляційні зв'язки, що характеризуються числовими значеннями оцінок вихідних даних соціальних ризиків, включених до програми обстеження. Завдання їх оцінки буде зводитися до присвоєння кожному ризикогенному фактору конкретного числового значення, що визначатиме вагу кожного фактора у загальній їх сукупності (в кожній анкеті необхідно побудувати матрицю парних порівнянь Сааті та знайти максимальне власне значення і відповідний власний нормований вектор). Такий підхід дає змогу виділити та оцінити події в житті людини, настання яких має компенсуватися відповідними *державними програмами*: старість, інвалідність; хвороба або пологи; нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання; безробіття; зубожіння; нужденність; втрати через стихійні лиха чи катастрофи.

Проведений порівняльний аналіз засвідчив відсутність єдиних підходів у застосуванні тих чи інших методів оцінки професійних ризиків, разом з цим автором виділено дві характерні особливості, що їх визначають. По-перше, треба чітко визначити мету оцінки, - нею може стати: оцінка величини збитків від виробничого травматизму в державі, середня оцінка ризику травмування з урахуванням ступеня його тяжкості, економічна оцінка ефективності профілактичних заходів охорони праці. По-друге, необхідно застосувати методуку узгодження критеріїв професійного та соціального ризиків, для чого доцільно використати так званий «показник потенційних втрат життя». Цей показник базується на припущенні, що існує гранично допустимий рівень ризику для здоров'я людей, а також пороговий, який не викликає суспільного занепокоєння.

Для оцінки ризиків трудового потенціалу пропонується авторський підхід, що передбачає формування двох блоків показників. Перший блок містить кількісні показники «позитивних факторів», що зменшують соціальні ризики (AP_x); другий блок складається з «негативних факторів», що чітко корелюють з показниками першого блоку AN_x (наприклад, чисельність зайнятих можна співставити з кількістю безробітних, коефіцієнт народжуваності – з коефіцієнтом смертності і т.д.). Потім кожний з показників співвідноситься із середнім теоретичним, що відповідає допустимому значенню того чи іншого виду соціального ризику (SAP_z ; SAN_z) і на цій основі розраховуються інтегральні показники факторів впливу на трудовий потенціал:

$$AP_x = \frac{SAP_x}{SAP_z} ; AN_x = \frac{SAN_x}{SAN_z} .$$

Далі знаходяться інтегральні показники позитивних (YP) та негативних (YN) факторів впливу на трудовий потенціал, причому позитивні зменшують соціальні ризики, відповідно, негативні, збільшують їх:

$$YP = \sum_{i=1}^k m \frac{\sum_{p=1}^p AP_x}{p} ; YN = \sum_{i=1}^k m \frac{\sum_{n=1}^n AN_x}{N} .$$

Для оцінки соціальних ризиків виробництва, в якості основного підходу, запропоновано використати метод парних порівнянь. На початковому етапі формується відповідний перелік найбільш актуальних ризиків. Далі, використовуючи метод власних векторів Уея, проводиться оцінка значимості кожного з цих ризиків. При цьому, експертні оцінки ризиків покладаються в основу відповідної матриці парних порівнянь $R = \parallel r_{xy} \parallel$, де $r_{xy} = 2$ означає більшу вагомість x -го ризику у порівнянні з ризиком y ; $r_{xy} = 0$ – перевагу y -го ризику над ризиком x ; $r_{xy} = 1$ означає рівноцінність ризиків.

Матриця парних порівнянь всіх ризиків, що можна отримати методом експертних оцінок, повинна відображатися у вигляді таблиці. Абсолютний пріоритет x -го ризику пропонується визначати за формулою:

$$P_X^{abs} = \sum_{k=1}^n \left[r_{xk} \sum_{y=1}^n r_{ky} \right]$$

де: n – кількість обраних для аналізу трудових ризиків; k – номери рядків і стовбців матриці парних порівнянь за прийнятої послідовності розрахунків.

Значимість ризиків визначається через коефіцієнт вагомості за формулою:

$$m_x = \frac{P_X^{abs}}{\sum_{x=1}^n P_X^{abs}}$$

де m_x – коефіцієнт вагомості x – го ризику.

Всі отримані значення P_X^{abs} нормалізуються, що дає змогу визначити вагомість ризиків та провести їх відповідне ранжування. На цій основі вже можна прийняти управлінські рішення щодо обґрунтованості ризику, усвідомити дієвість захисних механізмів і заходів в ситуації реалізації ризику.

Серед найбільш значимих захисних інституціональних механізмів соціальних ризиків у трудовій сфері виділено *систему соціального захисту*, в основу якого покладено принципову можливість настання несприятливої події для індивіда чи суспільства. Імперативом цієї системи виступає необхідність реагування на соціальні ризики на основі розробки певних соціальних стандартів, а також відповідних державних гарантій їх забезпечення. У свою чергу, соціальні стандарти розробляються відповідно до упорядкованого переліку соціальних ризиків, кожен з яких володіє унікальним набором показників. Відмінність запропонованого авторського підходу до визначення *соціального захисту* полягає у тому, що він трактується як упорядкована

система законодавчих, соціально-економічних та інших гарантій, спрямованих на мінімізацію соціальних ризиків чи наслідків їх реалізації. Для працездатних громадян відповідні заходи знаходять вираз у забезпеченні рівних прав та умов праці, для соціально вразливих – у наданні матеріальної підтримки та можливостей користування суспільними фондами споживання. В якості головних категоріальних ознак соціального захисту виділено дві основні функції: *економічну*, що полягає у вторинному перерозподілі суспільних доходів з метою підтримки вразливих прошарків суспільства, та *соціальну*, завданням якої є реалізація основних напрямів соціальної політики держави.

Визначальною особливістю соціальних ризиків у трудовій сфері є те, що значна їх частка окреслена міжнародним правом та національним законодавством. Перелік базових соціальних ризиків, що зумовлюють право особи на соціальний захист, було визнано міжнародним співтовариством і закріплено у відповідних документах: вагітність і пологи; необхідність догляду за непрацездатним (малолітньою дитиною, дитиною-інвалідом, престарілим членом сім'ї); старість; повна, часткова, тимчасова втрата працездатності; втрата годувальника; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання; безробіття з незалежних від особи причин.

Перелік соціальних ризиків, що можуть слугувати об'єктивною передумовою настання забезпечувальних правовідносин в країнах Європейського Союзу, виглядає так: захворювання (медичне обслуговування); інвалідність; похилий вік; утриманці, що пережили годувальників; сім'я (діти); безробіття; житло; соціальна ізоляція. Наведений перелік соціальних ризиків не лише окреслює об'єм соціального захисту, але й слугує інструментом для побудови порівняльної статистики. Так, стандарти Європейської соціальної хартії передбачають, що мінімальна заробітна плата повинна становити не менше ніж 2,5 прожиткового мінімуму та третини середньої заробітної плати, мінімальна пенсія за віком повинна встановлюватися у визначеному законом розмірі прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність. Як показав аналіз, рівень соціальних гарантій в Україні не відповідає європейським стандартам, більш того, протягом останніх шести років демонструється повна відсутність їх наближення хоча б у динаміці.

Одним з найбільш ефективних засобів компенсації ризиків соціально-економічного характеру є формування відповідних страхових механізмів. Співвідношення між соціальним ризиком та соціальним страхуванням знаходить вираз у можливих наслідках випадкового потрапляння людей в умови, що негативно впливають на їх життя або життєві можливості. У цьому випадку соціальні ризики проявляються через ймовірність матеріальної незабезпеченості працюючого в результаті втрати можливості брати участь в економічному процесі. Страхування соціальних ризиків трудової сфери дає змогу належним чином підготуватися до несприятливих подій чи попередити деякі з них.

Система інституціонального регулювання соціальних ризиків базується, насамперед, на її бюджетному забезпеченні. Соціальні видатки держави мають

розглядатися не лише в якості витрат на підтримку вразливих категорій населення, але й як соціальні інвестиції в людський розвиток (нагромадження людського капіталу, справедливий розподіл суспільних благ, забезпечення високого рівня життя населення, гарантований мінімум освіти та медичних послуг, соціальний захист населення та сприяння розвитку ринку праці, досягнення соціальної стабільності, стимулювання економічного зростання).

Проведений аналіз структури соціальних видатків в Україні засвідчив її стабільність протягом останніх шести років: найвагомими статтями залишаються витрати на соціальний захист і соціальне забезпечення. Незважаючи на проведені законодавчі новації у сфері пенсійного забезпечення, дотування Пенсійного фонду за рахунок бюджетних коштів залишається на загрозливо високому рівні. Так, пенсійні виплати становлять близько 15% валового внутрішнього продукту, на них спрямовується майже 19% видатків державного бюджету України. За середнім варіантом прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України до 2061 р., в Україні навантаження літніми людьми на працездатних зросте з 22% до 45%, відповідно коефіцієнт потенційної підтримки зменшиться з 4,6 до 2,3. При збереженні таких тенденцій та за відсутності реформ у сфері пенсійного забезпечення співвідношення державних пенсійних видатків до ВВП у 2020 році сягнуть 20%, а у 2030 – 23% від ВВП. Зазначається, що найбільш дієвим інструментом зменшення соціального навантаження на державний бюджет можуть стати лише соціальні інвестиції.

У третьому розділі **«Демографічні фактори реалізації соціальних ризиків в Україні»** виявлено і структуровано основні демографічні детермінанти соціальних ризиків та окреслено особливості їх впливу на розвиток соціально-трудої сфери.

Демографічні фактори вирішальним чином впливають на формування кількісних та якісних показників економічно активного та зайнятого населення. Погіршення демографічних показників, у довготерміновій перспективі, призводить до зниження темпів соціально-економічного розвитку: зменшення чисельності осіб працездатного віку загострює проблему конкурентоспроможності робочої сили і призводить до падіння показників розвитку економіки. Зворотний зв'язок полягає у тому, що показники соціально-економічного розвитку через зміни у рівні життя впливають на всі складові процесу відтворення та формування населення. Саме демографічні характеристики населення країни виступають базовим елементом оцінки перспектив та можливостей формування пропозиції на ринку праці.

Протягом останніх 25 років чисельність населення України скоротилась на 8,9 млн. осіб (на 20,7%), що стало результатом, передусім, зниження загального рівня народжуваності, збільшення рівня смертності, посилення міграційної активності населення, а також анексії АР Крим та окупації частини території Донецької і Луганської областей. При цьому, скорочення населення віком від 15 до 64 років (саме воно формує демографічний базис робочої сили) склало 13,06% (рис. 2).

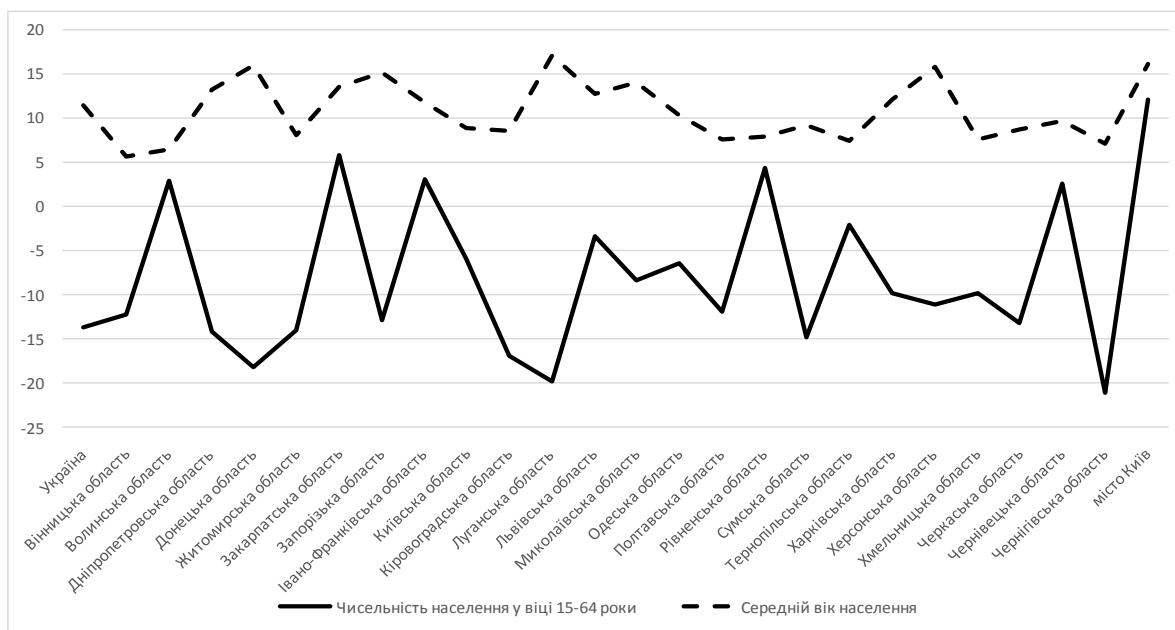

Рис. 2. Зміни у структурі населення України у 2014 р. (порівняно з 1990 р.), %
Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України і Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Падіння показників народжуваності на початку 90-х років минулого століття зумовило істотні зміни показників загального демоекономічного навантаження на працююче населення (з 708 осіб на 1000 населення у віці 16 – 59 років у 1991 р. до 585 осіб на 1000 населення цього ж віку у 2013 р.) (рис. 3).

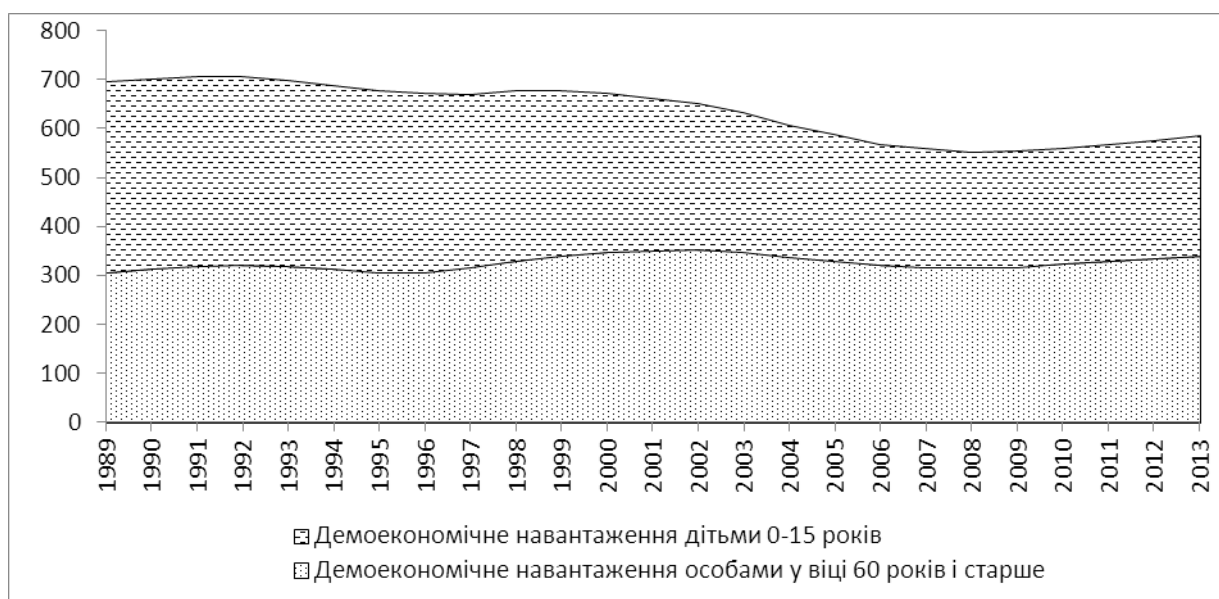

Рис. 3. Величина та структура демоекономічного навантаження на населення віком 15 – 60 роки (на 1000 осіб) у 1989 – 2013 рр.
Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України.

Так, зменшення демоекономічного навантаження відбулося за рахунок скорочення чисельності осіб віком 0 – 15 років, що у свою чергу було спричинене стрімким падінням народжуваності протягом 1990 – 2013 рр.

У цілому по Україні, станом на 1 січня 2013 р. загальне демоекономічне навантаження є вищим у сільській місцевості, ніж у містах (679 осіб в селах проти 546 осіб в містах), як внаслідок перевищення навантаження дітьми (290 проти 228), так і внаслідок перевищення особами літнього віку (389 проти 318).

За середнім варіантом прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, до 2075 р. населення України скоротиться до 31,6 млн., тобто більше як на чверть, і це скорочення відбуватиметься, здебільшого за рахунок людей працездатного віку. Чисельність населення віком 15–59 років зменшиться з 27,3 млн. до 17,2 млн. осіб, або на 37,1%. Водночас чисельність осіб віком 60 років і старше збільшиться з нинішніх 9,2 млн. до 12,1 млн. у 2050 р. Протягом цього періоду чисельність поколінь, які досягнуть пенсійного віку, буде значно перевищувати чисельність поколінь, що вступатимуть на ринок праці. Найбільш істотним воно буде в 2019–2022 рр. та в 2041–2048 рр. (близько 1 млн. осіб).

Поряд з проблемою трансформації статевовікової структури, в роботі акцентується увага на зростанні ризиків зміни звичного людського укладу, за якого молоде покоління утримує пристарілих. Збільшення диспропорції в структурі населення, в результаті чого нове активне покоління не зможе утримувати пенсіонерів, призведе до порушення традиційного договору між поколіннями. Виходом може стати активне залучення до сфери зайнятості людей, які досягли пенсійного віку і володіють не лише високим професійним і освітнім потенціалом, але й мають достатнє здоров'я та бажання працювати (їх не можна віднести до категорії старих ні за якими іншими критеріями, окрім офіційно визнаного у більшості країн вікового цензу). У цьому контексті найважливішим завданням охорони здоров'я стає забезпечення такого режиму старіння, за якого буде відбуватися відтермінування початку захворювань для більшої частини населення, в тому числі за рахунок скорочення масштабів розповсюдження захворювань, викликаних способом життя, та налагодження системи ефективної і своєчасної профілактики найбільш розповсюджених серед літніх людей захворювань.

Демографічні процеси безпосередньо впливають на динаміку кількісних та структурних характеристик населення і визначають не лише природні межі трудового потенціалу, можливості його використання, але й конкурентоспроможність національної робочої сили. Виходячи із обмеженості можливостей екстенсивного нарощування трудового потенціалу, на перший план виходить переорієнтація на створення високоінтелектуального та кваліфікованого людського капіталу сучасного українського суспільства.

Автором відстоюється позиція, що погіршення демографічних показників не може висвітлюватися лише в площині фактора генерування соціальних ризиків. Поряд з іншими науковими методами, до дослідження демографічних процесів повинен застосовуватися *ціннісний підхід*, який дає змогу розглядати

захищеність процесів життєдіяльності та безперервного відновлення поколінь в якості головного суспільного пріоритету, навіть важливішого від економічного зростання.

Зростання соціальних ризиків у трудовій сфері обумовлюється не лише зменшенням та постарінням населення України, але й масовими міграційними процесами – протягом останніх двадцяти років лише на постійне місце проживання з України за кордон виїхало понад 1 млн. осіб. Міграція впливає на демографічну структуру населення країни та визначає стан регіональних і локальних ринків праці. Україна є однією з найбільших європейських країн-донорів робочої сили. Матеріали Другого загальнонаціонального обстеження з питань трудової міграції показують, що чисельність громадян у віці 15-70 років, які з 1 січня 2010 р. до 17 червня 2012 р. працювали або шукали роботу за кордоном, складала 1,2 млн. осіб, або 3,4% населення відповідного віку. З точки зору реалізації соціальних ризиків найбільшу занепокоєність викликає молодіжна та інтелектуальна міграція – як засвідчують результати дослідження Міжнародної організації з міграції, кожен другий українець віком від 20 до 35 років виявляє бажання емігрувати з України; дослідження міграційних намірів викладачів вишів та науковців «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами», яке проводилося КМІС в межах проекту ЄС-МОП у 2012 році, показало, що 43% фахівців відповідної кваліфікації мали намір виїхати за кордон, у тому числі 9% – з метою зміни постійного місця проживання. Найбільші частки останніх (по 11,1%) були серед опитаних у віці 20 – 29 років та 40 – 55 років. Серед молодих викладачів і науковців за кордон прагнуть виїхати більше половини респондентів: 63% у віці 20 – 29 років і 53,1% у віці від 30 до 40 років.

Внаслідок російської агресії, в Україні досить гостро постала проблема вимушеної внутрішньої міграції. Підтверджені міграційні втрати Донбасу впродовж 2014 року – I половини 2015 року, перевищують 1,5 млн. осіб. Втрати робочих місць оцінюються від 50 % для великих підприємств до 80-90 % – для малих і середніх підприємств регіону. Внаслідок цього від 1,1 до 1,8 млн. працездатних осіб у Донецькій і Луганській областях частково або повністю залишилися без роботи й засобів до існування. На відміну від добровільної міграції, коли соціальний статус особи, у більшості випадків, покращується, результатом вимушеної міграції є значне його погіршення та часткова чи повна втрата раніше отримуваних доходів. Автором запропоновано принципово новий підхід до вивчення проблеми вимушеної міграції через призму соціальних ризиків внутрішньо переміщених осіб. В його основу покладено гіпотезу J. Gullahorn щодо підпорядкування процесів адаптації деякій U – подібній кривій, окремі етапи якої характеризуються зростанням негативного впливу середовища на людину, що викликає в неї стан депресії та розчарування. Пролонгованість негативних інституціональних чи інших чинників на новому місці може стати серйозною перешкодою для настання наступного етапу – оптимізму та інтегрованості до нових умов. Значна частина вимушених переселенців не зможуть (чи не захочуть) повністю адаптуватися до

нового середовища. Навіть після нормалізації ситуації і повернення до попереднього місця проживання, вони знову змушені будуть будувати нові адаптаційні стратегії, які повторять U-подібну криву. Тому авторська позиція виходить з того, що за умов ризикогенного суспільства державна політика має спрямовуватися, насамперед, на цінності й інтереси людини, що є більш важливими, ніж плюралістична демократія та окремі закони ринкової економіки.

У четвертому розділі «**Моделювання соціальних ризиків безробіття**» аргументовано необхідність застосування методів математичного моделювання в процесі дослідження найбільш значимого соціального ризику в трудовій сфері, яким виступає безробіття; побудовано ймовірнісну модель ризиків безробіття у розрізі професійних груп, а також вирішено обернену задачу – наведено ймовірності працювати не за спеціальністю для окремих груп населення. Змістовна наповненість ситуації ризику та пов'язана з нею невизначеність мають неоднаковий рівень складності, що зумовлює використання різного інструментарію дослідження. Необхідність вирішення задачі вибору ефективної стратегії в ситуації реалізації ризику вимагає застосування спеціального підходу, яким виступає ймовірнісний аналіз в моделях дослідження операцій. Основне застереження методу – не можна відмовлятися від ризику взагалі, необхідно прийняти рішення та зробити вибір, навіть за умови повної невизначеності. Таке рішення повинне прийматися безробітним в процесі пошуку роботи, залежно від його суб'єктивних оцінок та можливих альтернатив.

Для побудови моделі зроблено припущення: соціальним ризиком безробіття є теоретична ймовірність того, що зареєстровані безробітні визначеної групи протягом календарного року не зможуть влаштуватися на роботу за спеціальністю. Довірчий інтервал ризику зареєстрованих безробітних не влаштуватися на роботу за спеціальністю має такий вигляд:

$$q \in \left(\frac{k}{n} - \frac{x}{2\sqrt{n}} ; \frac{k}{n} + \frac{x}{2\sqrt{n}} \right), \quad x = \varepsilon \sqrt{\frac{n}{pq}},$$

де q – ймовірність залишитися безробітним; n – чисельність безробітних, які перебувають на обліку; k – чисельність безробітних, які влаштувалися на роботу; p – задана теоретична ймовірність; x - аргумент функції Лапласа, що залежить від обраних значень надійності.

У межах наведеного довірчого інтервалу можна знайти значення оцінюваної випадкової величини, що відображатиме ймовірність працевлаштування за спеціальністю, для чого створена вибірка з усієї генеральної сукупності зареєстрованих безробітних (в основу покладено Класифікатор професій ДК 003:2010). Частка зареєстрованих безробітних, які не були працевлаштовані протягом року в загальній їх чисельності виражається відношенням:

$$a = \frac{n-k}{n},$$

де n – кількість зареєстрованих безробітних на початок року; k – кількість працевлаштованих на кінець року.

Результати розрахунків у розрізі професійних груп відображені в табл. 1.

Таблиця 1

Частка непрацевлаштованих зареєстрованих безробітних в Україні

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Група 1	0,65	0,61	0,64	0,75	0,69	0,68	0,69	0,68
Група 2	0,62	0,56	0,59	0,73	0,67	0,67	0,65	0,67
Група 3	0,61	0,56	0,58	0,71	0,63	0,64	0,62	0,64
Група 4	0,66	0,60	0,61	0,74	0,68	0,70	0,68	0,70
Група 5	0,59	0,52	0,53	0,65	0,56	0,59	0,58	0,59
Група 6	0,71	0,68	0,68	0,73	0,67	0,66	0,64	0,66
Група 7	0,54	0,48	0,55	0,68	0,58	0,56	0,56	0,56
Група 8	0,55	0,48	0,53	0,59	0,53	0,50	0,49	0,50
Група 9	0,62	0,57	0,56	0,64	0,56	0,54	0,53	0,54

Джерело: авторські розрахунки.

Проведений аналіз динаміки частки непрацевлаштованих безробітних за групами професій дав змогу виявити закономірності в стійкості зазначеного показника (рис. 4).

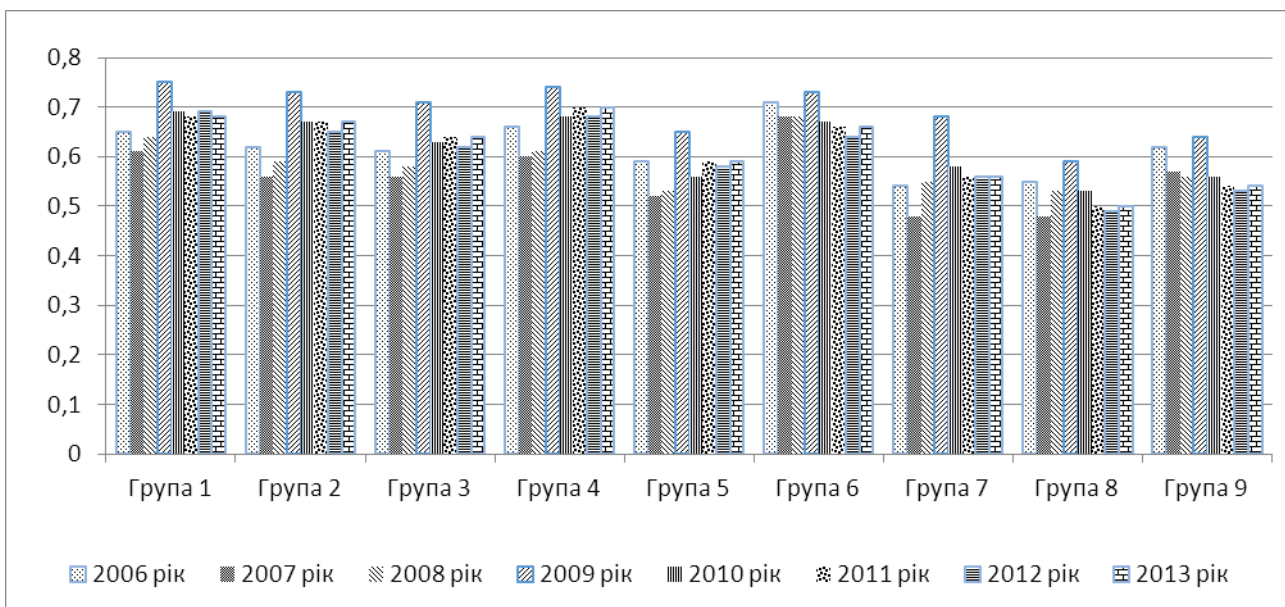

Рис. 4. Динаміка частки непрацевлаштованих безробітних за групами професій.

Джерело: складено автором.

Демпфування частки непрацевлаштованих для кожної групи професій є неістотним, воно коливається навколо одного показника, що і виступає усередненою характеристикою соціального ризику безробіття.

Відношення кількості представлених вакансій до чисельності зареєстрованих безробітних по кожній групі знайдене, виходячи із залежності лінійної множинної регресії вигляду:

$$y_j = \beta_0^* + \beta_1^*x_1 + \beta_2^*x_2 + \dots + \beta_i^*x_i,$$

де індекс j - номер групи професій, індекс i - номер класу професій, що відповідають кожній групі професій.

Розрахункові дані для моделі множинної лінійної регресії представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Дані для моделі множинної лінійної регресії для всіх груп професій

Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9
0,84	0,79	0,94	0,77	0,69	0,82	0,48	1,48	0,95	0,56
0,91	0,86	1,1	0,94	0,79	0,88	0,46	1,54	0,98	0,62
0,85	0,83	1,01	0,89	0,78	0,87	0,44	1,3	0,86	0,61
0,56	0,53	0,65	0,63	0,46	0,63	0,38	0,64	0,55	0,46
0,64	0,57	0,64	0,66	0,49	0,75	0,45	0,75	0,63	0,55
0,66	0,58	0,63	0,64	0,47	0,72	0,45	0,86	0,75	0,54
0,64	0,51	0,65	0,62	0,48	0,7	0,49	0,81	0,73	0,54
0,65	0,52	0,64	0,62	0,48	0,71	0,48	0,83	0,74	0,54

Джерело: авторські розрахунки

За розрахованими значеннями оцінок параметрів складено рівняння лінійної множинної регресії:

$$y = 0,122363 - 0,0082x_1 - 0,09449x_2 + 0,239502x_4 + 0,29201x_5 + 0,207573x_7 + 0,138019x_8$$

Виходячи з наведеного, найбільший вагомий вплив на загальну частку представлених вакансій у загальній чисельності зареєстрованих безробітних громадян серед дев'яти груп професій виявляє п'ята (працівники сфери торгівлі та послуг), четверта (технічні службовці) та сьома (кваліфіковані робітники з інструментом) групи; робітники з обслуговування технологічного устаткування (восьма група) незначно впливає на позитивний розподіл. Перша (законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери) та друга групи (професіонали) негативно впливають на загальну кількість вакансій. У той же час третя (фахівці), шоста (кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства) та дев'ята (найпростіші професії) групи взагалі не впливають на зміни у заявлених вакансіях.

Автором також побудовано модель, що відображає ймовірності працювати не за спеціальністю для окремих незайнятих груп населення (P_{work}) та

включає такі змінні: x_1 – особа чоловічої статі (змінна приймає значення «1» – якщо особа - чоловік; змінна приймає значення «0» – якщо особа - жінка); x_2 - особа з повною вищою освітою («1» – так; «0» - ні); x_3 – особа, яка належить до професійної групи високого рівня («1» – так; «0» - ні).

У кінцевому вигляді модель виглядає так:

$$P_{work} = 0,745 \cdot x_1 + 0,095 \cdot x_2 - 0,547 \cdot x_3$$

$$R^2 = 0,968; R^2_{крит} = 0,575 \quad (F = 70,6; F_{крит} = 5,14).$$

Результати розрахунків за наведеною моделлю представлені на рис. 5.

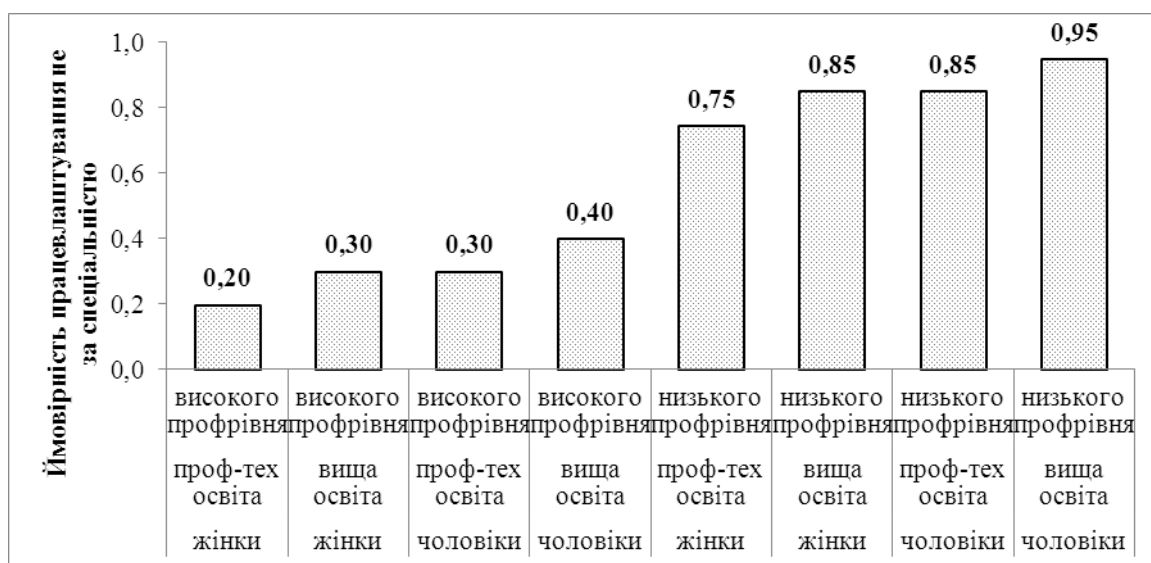

Рис. 5. Ймовірності працевлаштування не за спеціальністю для груп населення
Джерело: розроблено автором

Узагальнюючи результати побудованої моделі, необхідно зазначити: найвищий шанс працювати не за спеціальністю мають незайняті чоловіки з повною вищою освітою, які шукають роботу за групою професій середнього чи низького рівня; найнижчий шанс працювати не за спеціальністю мають незайняті жінки з неповною (базовою) вищою або професійно-технічною освітою, які шукають роботу за групою професій високого рівня.

У п'ятому розділі «**Пріоритети розвитку концептуальних основ управління соціальними ризиками в трудовій сфері**» сформовано методологічні засади управління соціальними ризиками в трудовій сфері; запропоновано удосконалений інструментарій оцінки та моніторингу соціальних ризиків.

Автором аргументовано, що *управління ризиками* – це процес вироблення оптимальної стратегії, спрямованої на досягнення балансу між виграшем внаслідок зменшення ризиків та витратами, що спричинить реалізація цього сценарію (включаючи відмову від будь-яких дій). Як засвідчили результати

аналізу основних типів ризиків у трудовій сфері, домінуючими серед них є соціальні ризики безробіття. Саме їх актуалізація призводить не лише до порушення соціальних та економічних устоїв людини, але й руйнації базових цінностей суспільства. Автором відстоюється позиція, що, поряд з *негативними* наслідками актуалізації ризиків безробіття, необхідно враховувати і *позитивні* тенденції, оскільки вони можуть бути пов'язані з реструктуризацією економіки, відмовою від підтримки застарілих її галузей і переходом на принципово нові принципи управління. Відмова від малопродуктивної зайнятості, упровадження інноваційних технологій істотно збільшують прибутковість приватного сектора. І хоча ці процеси можуть супроводжуватися зростанням показників безробіття, вони одночасно спонукають до створення ефективних робочих місць у приватному та високотехнологічному суспільному секторах. У цьому випадку *соціальний ризик безробіття* для людини виражається невизначеністю чи поганою інформованістю щодо нових перспектив зайнятості.

В роботі обґрунтовано необхідність поділу процесу управління соціальними ризиками в трудовій сфері на декілька послідовних етапів: аналіз; вибір методів впливу на основі їх оцінки; прийняття управлінського рішення; безпосередній вплив на ризики; контроль; корегування результатів. Виходячи з цього, враховуючи сучасні соціальні виклики для українського суспільства, політика управління ризиками в трудовій сфері має формуватися на таких принципах: попередження і включення; інтеграція; відображення.

Сутність авторського концептуального підходу до управління соціальними ризиками в трудовій сфері полягає в таких базових положеннях:

- *комплексний аналіз основних факторів* впливу на: формування показників трудового потенціалу; функціонування ринку праці; розвиток галузей виробництва; упровадження принципів соціального партнерства;
- виявлення *факторів ризику* та можливих *наслідків* від їх реалізації;
- розробка *заходів*, що мінімізують збитки від реалізації факторів ризику та ситуацій невизначеності;
- реалізація системи *адаптаційних стратегій* населення, спрямованих не лише на відповідну компенсацію, але й на максимальне використання нових можливостей для підвищення рівня життя.

Разом з цим, наголошено, що для соціальних ризиків універсальних методів чи інструментарію їх мінімізації не існує, а тому вироблення всеохоплюючої стратегії управління ризиками є неможливим. Для соціальних ризиків у трудовій сфері найбільш прийнятними є дві управлінські стратегії:

- *попередження*, сутність якої полягає в нейтралізації детермінант і факторів ризику;
- *протидія*, основою якої є пом'якшення наслідків від матеріалізації збитків.

Поряд з інструментами багатоаспектної інтегральної оцінки соціальних ризиків, з метою скорочення термінів упровадження запропонованих стратегій, автором запропоновано спрощену методіку швидкого оцінювання та аналізу

соціальних ризиків у трудовій сфері. Вона базується на обробці первинних даних, які дають змогу здійснити оперативний аналіз окремих ризиків.

Дослідження інституціональних аспектів управління соціальними ризиками в трудовій сфері показало доволі жорстку ієрархію державної системи, побудованої за вертикальним принципом. Ефективність функціонування цієї системи залишається на недостатньому рівні внаслідок відсутності належної взаємодії з елементами зовнішнього середовища. Таким є інституціональний механізм соціального партнерства, - лише він дасть змогу ефективно управляти ризиками в сфері праці. Нині функції, що виконує система соціального партнерства в Україні, можна оцінити досить скептично. Основними причинами виступає небажання інститутів громадянського суспільства активно долучатися до процесів, що відбуваються в соціально-трудовій сфері, а також жорстка централізація, на кшталт державної структури управління, внаслідок чого рівноправний соціальний діалог є неможливим.

В роботі запропоновано новий підхід до комплексної оцінки соціальних ризиків, що є цілком прийнятним також і для трудової сфери, ґрунтується на розгляді їх в якості складової управлінського процесу (рис. 6).

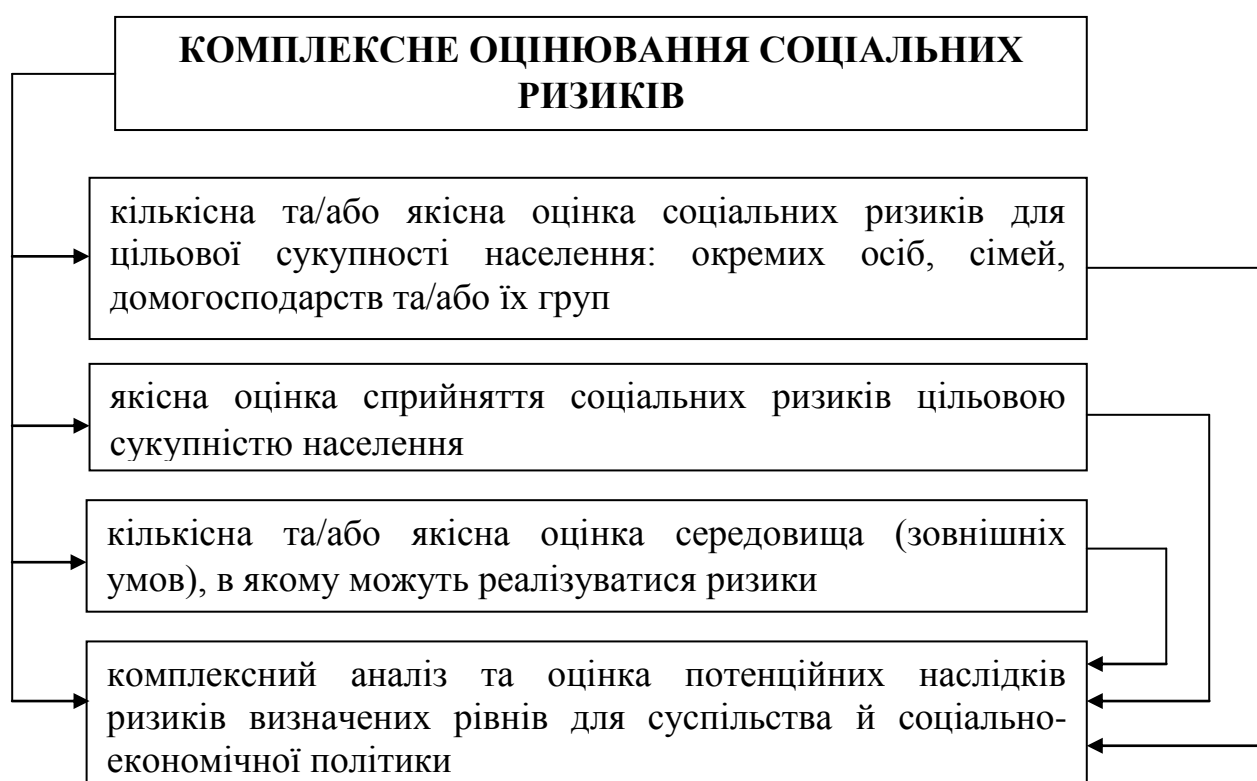

Рис. 6. Комплексне оцінювання соціальних ризиків як складової управлінського процесу

Джерело: побудовано автором

З метою розвитку теоретичних основ оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері автором запропоновано доповнити наявний інструментарій дослідження аналізом показників сприйняття того чи іншого ризику, а також оцінкою

середовища, в якому відбувається реалізація ризику. Значення середнього значення $\bar{p}_j$ того чи іншого виду ризику може бути знайдене за таким рівнянням:

$$\bar{p}_j = 1 - \frac{p_{кр,j} - p_j}{p_{кр,j}} = \frac{p_j}{p_{кр,j}},$$

де, p_j – рівень певного виду ризику; j - сукупність населення; $p_{кр,j}$ - нормоване значення критичного рівня ризику.

Рівень сприйняття соціального ризику, у підсумку, оцінюється за категоріальною змінною з п'ятьма значеннями щодо небезпечності певного ризику: 1 – «дуже незначна небезпека»; 2 – «незначна небезпека»; 3 – «середня небезпека»; 4 – «значна небезпека»; 5 – «дуже значна небезпека»; категорії 1 – 5 безпосередньо переводяться у шкалу 0 – 1, тобто відповідним категоріям присвоюються значення 0,0; 0,25; 0,5; 0,75; 1,0.

На основі оцінок окремих аспектів соціальних ризиків може бути побудована інтегральна оцінка певного виду ризику, що враховує всі його аспекти:

$$R_j = d_1 \cdot p_j + d_2 \cdot s_j + d_3 \cdot g_j$$

де d_1, d_2, d_3 - ваги відповідних оцінок, що доцільно визначати за результатами експертного опитування. Для інтегральної оцінки також можуть бути визначені критичні значення по кожному ризику. Оцінювання ваги кожного чинника в загальній інтегральній оцінці забезпечує можливість визначення найбільш критичної складової ризику, на яку повинні поширюватися цілеспрямовані управлінські заходи.

Розроблена система моніторингу соціальних ризиків у трудовій сфері містить такі функціональні компоненти: застосування методів візуалізації даних; трансформація наявних вхідних даних та побудова нових показників; розрахунки значень показників на основі засобів та алгоритмів статистичного аналізу даних, процедур виявлення закономірностей, методів моделювання та прогнозування тощо. Результатом моніторингу є оцінювання дієвості заходів з мінімізації соціальних ризиків у трудовій сфері; ним виступає аналітичний інструментарій, призначений для виміру причинно-наслідкових зв'язків, результативності та, за необхідності, оцінки впливу і прогнозування наслідків реалізації заходів з попередження реалізації соціальних ризиків.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі теоретично обґрунтовано і запропоновано вирішення нової науково-прикладної проблеми стосовно формування концептуальних основ аналізу та управління соціальними ризиками в трудовій сфері, а також розроблено практичні рекомендації щодо їх реалізації. За результатами дослідження сформульовано висновки теоретико-методологічного та практичного спрямування:

1. Встановлено, що феномен ризику досліджується не лише в суспільних, але й природничих науках, що зумовлює міжпредметний характер та множинність висвітлення його сутнісних характеристик. Внаслідок застосування логіко-еволюційного методу виділено три основні наукові концепції ризику: *класична* (ймовірність настання несприятливих наслідків (іноді виграшу) внаслідок реалізації того чи іншого можливого сценарію); *неокласична* (ймовірність відхилення від запланованого результату внаслідок прийнятого суб'єктивного рішення); *інституціональна* (ймовірність невиконання інституцією посередницької місії між сторонами контракту). Теоретична невизначеність категорії ризику зумовила вироблення авторського визначення ризику, яке враховує наведені концептуальні підходи і є основою подальших наукових пошуків: *ризик* – це ймовірнісна характеристика об'єктивно-суб'єктивної реальності, яка знаходить вираз у можливостях відхилення від очікуваного результату.

2. Обґрунтовано теоретичний базис формування сутнісних характеристик та понятійного апарату наукової категорії «соціальний ризик». Доведено неприйнятність автоматичного перенесення феноменологічних характеристик ризику до сфери соціальних відносин. Основною класифікаційною ознакою соціальних ризиків запропоновано вважати особливу, не властиву іншим видам ризиків їх суб'єктно-об'єктну природу. Соціальна група чи суспільство одночасно виступає як суб'єктом, так і об'єктом соціального ризику, а ймовірність настання негативних наслідків для об'єкта ризику обумовлюється невизначеністю соціальних явищ і процесів внаслідок суспільних трансформацій. З метою висвітлення сутнісних характеристик соціальних ризиків здійснено класифікацію та виокремлено такі їх види, виходячи з можливих методів вивчення: нормативний, інформаційний, ціннісний, соціологічний, категоріальний, з позиції оцінки, суб'єктивно-об'єктивний, структурний, ймовірнісний, вартісний. На основі застосування індукційного методу виділено найбільш істотні ознаки соціальних ризиків: вони властиві виключно процесам життєдіяльності людини чи суспільства; їх реалізація, у більшості випадків, пов'язана з несприятливими наслідками; характеризуються невизначеністю як обов'язковою іманентною властивістю.

3. В основу розробки інструментарію дослідження соціальних ризиків у трудовій сфері покладено базову характеристику трудової сфери як економічної категорії (складна система, елементами якої є інститути і відносини, що характеризують процеси трудової діяльності, а також створення матеріальних і нематеріальних благ). Серед основних аспектів, що конкретизують ці відносини, виділено такі: трудовий потенціал; зайнятість населення та безробіття; рівень життя та доходи населення; демографічна політика; охорона праці; соціальний захист; соціальне страхування; пенсійне забезпечення; трудова міграція; трудові відносини на виробництві та соціальне партнерство. Теоретичною основою аналізу та ідентифікації досліджуваного виду соціальних ризиків стало дослідження особливостей функціонування системи соціально-трудова відносин з виділенням тих, що носять ймовірнісний характер.

Основною відмінною ознакою соціальних ризиків у трудовій сфері є їх зумовленість ймовірністю позитивних чи негативних наслідків вибору серед множини альтернатив економічної поведінки людини.

4. Методичні засади оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері ґрунтуються на критичному аналізі загальних методик аналізу ризиків, виділенні найбільш прийнятних та їх адаптації до потреб дослідження. В основу авторської класифікації методик оцінки ризиків покладено інформаційну ознаку об'єкту дослідження: ймовірнісні (базуються на використанні математичних моделей і статистичних даних); евристичні (ґрунтуються на використанні суб'єктивних ймовірностей, отриманих за допомогою експертного оцінювання; статистичні (в основу покладено визначення ймовірностей за масивом статистичних даних).

Найбільш інформативною і доступною методикою є *експертна оцінка соціальних ризиків*, однак, вона має істотне обмеження через вплив суб'єктивних факторів – компетентності та особистісних установок спеціалістів. Оцінка соціальних ризиків може проводитися також у вартісному виразі за двома напрямками – *економічним* (аналіз ефективності витрат, аналіз витрат та вигоди, аналіз ризиків та вигоди, аналіз соціально-економічних наслідків) та *соціальним* (аналіз сприйняття, аналіз відносин, аналіз справедливості). Для оцінки соціальних ризиків, що носять *деструктивний* характер (наприклад, ризики безробіття) доцільно застосувати методи теорії ймовірностей та математичної статистики.

Запропоновано авторські методики, які можуть застосовуватися лише для оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері: узгодження показників професійного для співробітників підприємства та соціального ризику населення, яке проживає на забрудненій території; оцінка ризиків трудового потенціалу на основі виділення позитивних і негативних факторів їх реалізації з наступним порівнянням із середнім теоретичним; оцінка трудових ризиків виробництва за допомогою методу парних порівнянь.

5. Сучасні національні системи соціального захисту характеризуються наявністю дієвих механізмів та методів управління соціальними ризиками в трудовій сфері. Соціальний захист, як інституціональний компенсаторний механізм реалізації соціальних ризиків, знаходить вираз у державній соціальній політиці. Вона упроваджується через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є створення для працездатних громадян належних умов їх життєдіяльності, а також гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня доходу не нижче від прожиткового мінімуму. Базовий перелік соціальних ризиків, що зумовлюють право особи на соціальний захист було визнано міжнародним співтовариством і закріплено у відповідних нормативно-правових документах. Найбільш дієвим засобом попередження соціальних ризиків у трудовій сфері є соціальне страхування, яке дає змогу підготуватися до негативних наслідків їх актуалізації. У цьому випадку реалізація соціальних ризиків відбувається через

зростання ймовірності втрати заробітку внаслідок неможливості брати участь в економічному процесі.

6. Аналіз системи фінансування заходів, спрямованих на мінімізацію соціальних ризиків, засвідчив, що для більшості країн Європейського Союзу характерна стала структура соціальних видатків, яка формується в процесі прийняття та виконання державного бюджету. В основу концепції мінімізації соціальних ризиків покладено вироблену Євростатом Методику міжнародної класифікації соціальних видатків. Фінансування системи соціального захисту проводиться на основі типових схем, які виходять або з балансу надходжень і витрат на зменшення всіх нормативно визначених видів ризиків, або ж із компенсаторних витрат на один окремих вид ризику чи виділену групу отримувачів допомоги. Середні витрати країн Європейського Союзу на соціальний захист складають біля третини ВВП і варіюють від 18% в Ірландії до 33% у Франції та 35% – у Швеції (в Україні – відповідно, близько 35%). Виявлено, що у порівнянні з іншими європейськими країнами в Україні розподіл витрат на соціальний захист є вкрай неефективним. Так, нині основна увага приділяється фінансуванню Пенсійного фонду, хоча за умови поступового зменшення частки солідарної пенсійної системи, ці кошти можна витратити значно ефективніше, наприклад на упровадження активної політики зниження рівня безробіття (у тому числі й прихованого). Відповідні заходи не лише сприятимуть зменшенню соціальних ризиків безробіття, але й приведуть до зростання базового рівня життя та захищеності громадян.

7. Доведено, що вплив демографічних чинників на реалізацію соціальних ризиків у трудовій сфері проявляється через зменшення пропозиції робочої сили, зростання навантаження на державний бюджет внаслідок постаріння населення та падіння народжуваності. В роботі обґрунтовано необхідність більш широкого застосування теорії «ефективного населення» - на досягнення національних цілей впливає не загальна чисельність населення, а лише та її частина, яка володіє необхідним інтелектуальним і трудовим потенціалом, а значить, зменшенню соціальних ризиків сприятиме підвищення освітнього та людського потенціалу. Істотні причинно-наслідкові зв'язки між демографічними процесами та соціальними ризиками повинні виявлятися шляхом поєднання ціннісного та інструментального методів аналізу. Це дає змогу представити демографічні детермінанти соціальних ризиків у вигляді сукупності різнорівневих факторів, якими виступають, власне, соціально-демографічні процеси, а також функціональні характеристики окремих демографічних груп населення.

8. Базуючись на авторському визначенні соціальних ризиків ринку праці (ймовірнісна характеристика настання критичного дисбалансу між структурою кадрових потреб та відповідною структурою трудових ресурсів) та соціальних ризиків зайнятості (ймовірність настання небажаних наслідків для реалізації інтересів суб'єкта відносин зайнятості внаслідок прийнятого рішення чи зміни інституціонального середовища), виявлено особливості їх прояву в сфері праці.

Основним виявом безробіття у соціальному контексті є дисбаланс у відносинах між соціальними групами, які займають різне соціально-економічне становище у суспільстві та відрізняються рольовою функцією у суспільній організації праці. Економічна активність безробітних в Україні є вкрай низькою, що зумовлюється зниженням мотивації до продуктивної зайнятості - внаслідок довготривалого пошуку роботи безробітні втрачають професійні навички та кваліфікацію, що ускладнює процес повернення до продуктивної зайнятості. Результати регресійного аналізу зв'язку показників безробіття, інститутів ринку праці та розміру допомог по безробіттю доводять, що зменшення рівня заміщення заробітку на 10% здатне зменшити рівень безробіття на 1,7%, а скорочення максимального терміну виплати допомоги до одного року може призвести до зменшення рівня безробіття на 0,9%.

9. В результаті застосування методу економіко-математичного моделювання, зокрема основ теорії ймовірності, розроблено моделі соціальних ризиків безробіття в розрізі професійних груп та працевлаштування незайнятих осіб не за спеціальністю. Побудовані моделі дали змогу формалізувати та виявити закономірності динаміки попиту та пропозиції робочої сили у розрізі професій, а також виявити основні фактори, що впливають на зміну ймовірнісних характеристик працевлаштування незайнятих осіб не за спеціальністю.

10. Авторська концепція управління соціальними ризиками в трудовій сфері побудована на положенні щодо відповідності негативних наслідків події ступеню ймовірності її настання. Ефективне управління соціальними ризиками передбачає їх розгляд в якості багатоаспектних складних об'єктивно-суб'єктивних явищ, що характеризуються невизначеністю, неоднозначністю та різнофакторністю. Вивчення соціальних ризиків безробіття з позиції управлінського підходу дало змогу виділити, поряд з негативними, також і позитивні наслідки їх реалізації, зокрема для розвитку приватного сектора та впровадження інновацій. Основними напрямками управлінського впливу, спрямованого на зменшення ймовірності настання негативних соціальних наслідків актуалізації соціальних ризиків в трудовій сфері, визначені: управління через вплив на причини виникнення ризиків; управління через вплив на причинно-наслідкові зв'язки; комбінування перших двох підходів.

11. В основу комплексного оцінювання соціальних ризиків у трудовій сфері як складовій управлінського процесу покладено: їх кількісну чи якісну оцінку для визначеної сукупності населення; якісну оцінку їх сприйняття; кількісну або якісну оцінку середовища; комплексний аналіз та оцінку потенційних наслідків їх реалізації. Вироблений автором інструментарій імітаційного мікромоделювання дає змогу провести уточнені кількісні оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері. Найбільш складною проблемою на шляху впровадження сучасних складних інструментів аналізу та оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері в Україні є недостатність доступних релевантних даних, а також їх якість. В рамках часткового вирішення цієї задачі, розроблено спрощену методику швидкого оцінювання та аналізу соціальних ризиків, метою

якої є забезпечення зацікавлених сторін наблизеними оцінками для прийняття обґрунтованих рішень щодо зменшення рівня окремого виду ризиків та підготовка орієнтирів для більш точного оцінювання.

12. Розроблені рекомендації щодо удосконалення системи моніторингу соціальних ризиків у трудовій сфері виходять з того, що відслідковуванню підлягає визначена обмежена система показників, що характеризують основні типи несприятливих подій, настання яких призводить до поширення таких явищ як безробіття, втрата доходу, малозабезпеченість тощо. Ключовими завданнями підвищення якості моніторингу визначено: обмеження множини показників лише тими, які зможуть забезпечити комплексний аналіз соціальних ризиків; забезпечення різновекторності використання його результатів; забезпечення контролю якості результатів моніторингу. Головною функцією моніторингу має стати оцінювання дієвості заходів з мінімізації соціальних ризиків, що передбачає проведення аналізу причинно-наслідкових зв'язків, результативності та, за необхідності, оцінки впливу і прогнозування наслідків реалізації заходів з попередження чинників, що актуалізують соціальні ризики в трудовій сфері.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Надрага В.І. Соціальні ризики: сутність, аналіз, можливості впливу: монографія / В.І. Надрага; НАН України. Ін-т демографії та соціальних досліджень. – Київ: «ПП Сердюк В.Л.». - 2015. - 330 с. (19,18 друк. арк.).

2. Надрага В.И. Риски бюджетного финансирования социальных расходов в Украине / В.И. Надрага // Устойчивое развитие предприятия, региона, общества: инновационные подходы к обеспечению: монография / под общ. ред. проф. Прокопенко О.В. – Бельско-Бяла, Польша. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fem.sumdu.edu.ua/images/news/2014-2015/2014-09-22/sde.pdf>. - 2014. – 473 с. – С. 336-344 (31,2 друк. арк.). Особисто автору належить 0,61 друк. арк.: Розділ 9.2.

3. Надрага В.І. Управління соціально-економічними системами / В.І. Надрага, А.Л. Баланда // Ризики тінізації економічних відносин в Україні: проблеми та перспективи: монографія / за ред. Л.І. Антошкіної, Н.В. Ушенко. - Бердянський університет менеджменту і бізнесу. – Донецьк: Юго-Восток.- 2013. – 379 с. – С. 142-149 (14,99 друк. арк.). Особисто автору належить 0,57 друк. арк.: Розділ 1.19.

Статті у наукових фахових виданнях

4. Надрага В.І. Феномен ризику в соціально-економічних дослідженнях: ретроспективний погляд / В.І. Надрага // Демографія та соціальна економіка. - 2013. - №1(19). – С. 111-119. – 0,56 друк. арк.

5. Надрага В.І. Соціальний капітал підприємства: переваги та ризики прояву / В.І. Надрага, А.Л. Баланда // Вісник Бердянського університету

менеджменту і бізнесу: науковий економічний журнал. – 2013. - №1(21). – С. 37-42. - 0,65 друк. арк. (*Особистий внесок автора: проведено аналіз людського капіталу як категорії, виділено та досліджено ризики його функціонування – 0,52 друк. арк.*).

6. Надрага В.І. Ризик як економічна категорія / В.І. Надрага // Університетські наукові записки. Науковий часопис Хмельницького університету управління та права. - 2013. - № 2 (46) – С. 296-302. – 0,62 друк. арк.

7. Надрага В.І. Аспектний підхід в методології дослідження ризиків соціальної нерівності / В.І. Надрага // Економіст. – 2013. - № 7. - С. 4-7. – 0,77 друк. арк.

8. Надрага В.І. Тіньові економічні практики в системі соціальних ризиків / В.І. Надрага // Український соціум. – 2013. - №3(46). - С. 126-137. – 0,92 друк. арк.

9. Надрага В.І. Соціальні ризики модернізації містоутворюючих галузей економіки (на прикладі підприємств вугільної галузі) / В.І. Надрага // Економіка промисловості. – 2013. - № 4 (64). – С. 144-152. – 0,58 друк. арк.

10. Надрага В.І. Social risks of the coal industry restructuring in Ukraine / В.І. Надрага // Економічний вісник Донбасу. – 2013. - № 4 (34). – С. 181-184. – 0,37 друк. арк.

11. Надрага В.І. Ризики незбалансованості бюджетних видатків на соціальну сферу / В.І. Надрага // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2013. - №3 (192), Ч. 2. – С. 97-102. – 0,51 друк. арк.

12. Надрага В.І. Індивідуальні ризики людини в системі соціальних ризиків модернізації вугільної галузі промисловості / В.І. Надрага // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2013. - №8 (197), Ч. 2. – С. 130-134. – 0,43 друк. арк.

13. Надрага В.І. Бюджетне фінансування соціальних ризиків: проблеми та перспективи / В.І. Надрага // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ. – 2013. - №2(15). – С. 285-293. – 0,53 друк. арк.

14. Надрага В.І. Оцінка соціальних ризиків: проблеми вибору методології та інструментарію / В.І. Надрага // Фінанси України. – 2013. - №12(217). – С. 70-77. - 0,51 друк. арк.

15. Nadraga V. Professional risks in the system of social risks: the causal aspect / Vasiliy Nadraga // Actual Problems of Economics. – 2014. - №8(158). - С. 272-277. – 0,42 друк. арк.

16. Nadraga V. Social risks in the context of eurointegration strategies of Ukraine / Vasiliy Nadraga // Actual Problems of Economics. – 2014. - №9(159). - С. 325-332. – 0,57 друк. арк.

17. Надрага В.І. Методичні засади оцінювання професійних ризиків / В.І. Надрага // Вісник економічної науки України. – 2014. - №1(25). – С. 77-81. - 0,41 друк. арк.

18. Nadraga V. Institutions and social risks in Ukraine: theoretical and practical aspects of the interconnection / Vasiliy Nadraga, Anatoliy Balanda // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу: науковий економічний журнал. – 2014. - №1(25). – С. 26-32. - 0,66 друк. арк. (*Особистий внесок автора: проведено аналіз особливостей управлінського впливу державних інституцій на соціальні ризики, досліджено дію корупційних чинників – 0,34 друк. арк.*).

19. Надрага В.І. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як механізм компенсації соціальних ризиків / В.І. Надрага // Демографія та соціальна економіка. - 2014. - №1(21). – С. 145-157. – 0,64 друк. арк.

20. Надрага В.І. Ймовірнісна модель ризику безробіття у розрізі професійних груп (на прикладі групи «професіонали») / В.І. Надрага // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. № 7-8 (158-159). – С. 135-140. – 0,66 друк. арк.

21. Надрага В.І. Эффективность государственных институтов и формирование социальных рисков: теоретические аспекты взаимосвязи / В.І. Надрага // Університетські наукові записки. Науковий часопис Хмельницького університету управління та права. - 2014. - № 1 (49) – С. 368-377. – 0,6 друк. арк.

22. Надрага В.І. Ризик безробіття у розрізі професійних груп / В.І. Надрага // Економічна теорія. - 2014. - № 1. - С. 76-84. - 0,45 друк. арк.

23. Надрага В.І. Теоретичні аспекти фінансування соціальних інвестицій / В.І. Надрага // Фінанси України. – 2014. - №2(219). – С. 70-78. – 0,44 друк. арк.

24. Надрага В.І. Ризики безробіття за професійною ознакою в контексті структурних диспропорцій ринку праці / В.І. Надрага // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Серія: Економічні науки. - 2014. – № 2 (68). – С. 142–148. - 0,47 друк. арк.

25. Надрага В.І. Соціальні видатки в контексті фінансової стабільності України / В.І. Надрага // Фінанси України. – 2014. - №9(226). – С. 43-51. – 0,52 друк. арк.

26. Nadraga V. The role of educational factor in minimization of social risks of elderly / Vasiliy Nadraga // International Scientific E-Journal «Economic Processes Management». – 2014. - №4.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/2014_4_3/. – 0,48 друк. арк.

27. Надрага В.І. Фактори формування демографічних втрат України внаслідок передчасної смертності / В.І. Надрага // Університетські наукові записки. Науковий часопис Хмельницького університету управління та права. - 2014. - №3(51) – С. 231-237. – 0,47 друк. арк.

28. Надрага В.І. Методи експертних оцінок в управлінні соціальними ризиками / В.І. Надрага // Проблеми системного підходу в економіці. Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. – 2014.- Випуск 48. – С. 42-52. – 0,5 друк. арк.

29. Надрага В.І. Ризики демографічних втрат України: зміст та фактори формування / В.І. Надрага // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. - № 10 (161). - С. 159-167. – 0,64 друк. арк.

30. Надрага В.І. Соціальний захист в системі мінімізації соціальних ризиків / В.І. Надрага // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. Збірник наукових праць ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». – 2014.- №2(8). – С. 486-491. - 0,4 друк. арк.

31. Nadraga V. Modernization of health care system of Ukraine in the context of risks of transformation of demographic structures / Vasiliy Nadraga // Actual Problems of Economics. – 2015. - №2(164). - С. 295-302. – 0,44 друк. арк.

32. Надрага В.І. Проблеми вимушеної міграції населення в контексті концепції «суспільства ризику» / В.І. Надрага // Український соціум. – 2015. - №1(52). - С. 134-141. – 0,7 друк. арк.

33. Надрага В.І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект / В.І. Надрага // Фінанси України. – 2015. - №1(230). – С. 79-86. - 0,49 друк. арк.

34. Надрага В.І. Соціальні ризики в загальній теорії ризиків: проблеми формування понятійного апарату / В.І. Надрага // Часопис економічних реформ. – 2015. - №3(19). – С. 75-83. – 0,62 друк. арк.

35. Надрага В.І. Концептуальні основи управління соціальними ризиками / В.І. Надрага // Формування ринкових відносин в Україні. – 2015. - № 10 (173). – С. 43-48 – 0,61 друк. арк.

36. Надрага В.І. Управління соціальними ризиками: сутність та механізми / В.І. Надрага // Проблеми системного підходу в економіці. Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. – 2015.- Випуск 52. – С. 163-173 – 0,63 друк. арк.

37. Надрага В.І. Застосування методів імітаційного мікромоделювання для оцінювання соціальних ризиків / В.І. Надрага // Україна: аспекти праці. – 2015. - № 8. – С. 17-24 – 0,51 друк. арк.

Матеріали наукових конференцій

38. Надрага В.І. Методичні засади статистичної оцінки соціальних ризиків / В.І. Надрага // Статистична оцінка соціально-економічного розвитку. Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 травня 2014 року. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. – 2014. – С. 71-73. – 0,1 друк. арк.

39. Надрага В.І. Соціальне страхування як компенсаторний механізм соціальних ризиків / В.І. Надрага // Розвиток національної економіки: методологія та практика: Матеріали науково-практичної конференції 15-16 квітня 2014 року, проведеної на базі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». м. Івано-Франківськ. - Тернопіль: Крок. – 2014. – С. 126-128. – 0,1 друк. арк.

40. Надрага В.І. Оцінка професійних ризиків в контексті управління людськими ресурсами / В.І. Надрага // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. Випуск 9. – 2014. – С. 327-329. – 0,1 друк. арк.

41. Надрага В.І. Соціальний захист населення в контексті мінімізації соціальних ризиків / В.І. Надрага // Трансформаційні процеси економічної системи в умовах сучасних викликів (26-27 вересня 2014 року м. Тернопіль): монографія. – Тернопіль: Крок. – 2014. – С. 28-35. – 0,32 друк. арк.

42. Надрага В.І. Економіко-математичне моделювання ризику безробіття за групами професій / В.І. Надрага // XII Международная научно-практическая конференция «Современные информационные технологии в экономике и управлении предприятием. 8-12 сентября 2014 года». – Харьков. - 2014. – С. 77-79. – 0,2 друк. арк.

43. Надрага В.І. Соціальне страхування як компенсаторний механізм соціальних ризиків / В.І. Надрага // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку національного господарства. 24-25 жовтня 2014 р.». - Кременчук. - С. 124-126. – 0,2 друк. арк.

44. Надрага В.І. Демографічні ризики в контексті зовнішніх трудових міграцій населення України / В.І. Надрага // Управлінські науки в сучасному світі. Матеріали I Наукової міжнародної конференції, 27 листопада 2014 року. Київський національний лінгвістичний університет. – Київ. – 2014. - С. 125-127. – 0,12 друк. арк.

45. Надрага В.І. Ризики трансформації демографічних структур в Україні / В.І. Надрага // Економіка та управління підприємствами, регіонами і країнами в умовах ризиків: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 27-28 листопада 2014 року. – Чернігів. – 2014. – С. 8-11. - 0,15 друк. арк.

46. Надрага В.І. Концептуальні засади соціального захисту населення країн Європейського Союзу в контексті мінімізації соціальних ризиків / В.І. Надрага // Економіка та менеджмент: стратегічні імперативи, аналіз тенденцій та перспектив розвитку. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 5 грудня 2014 року. – Херсон. – 2014. – С. 165-167. - 0,12 друк. арк.

47. Надрага В.І. Методичні засади формалізації професійних ризиків / В.І. Надрага // Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки. Збірник наукових праць Четвертої Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса-Черкаси 10-12 вересня 2014 року. – Черкаси: Брама Україна. – 2014. – С. 138-141. - 0,12 друк. арк.

48. Надрага В.І. Експертні оцінки в управлінні соціальними ризиками / В.І. Надрага // Економіка та менеджмент: перспективи розвитку : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 20 листопада 2014 року. – Суми: СумДУ. - 2014. – С. 156-150. - 0,27 друк. арк.

49. Надрага В.І. Демографічні втрати України (1991-2013рр.): структура та фактори формування / В.І. Надрага // Актуальні проблеми економіки 2014:

матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, Київ 12 грудня 2014 року. – Київ. – 2014. С. 67-71. - 0,31 друк. арк.

50. Надрага В.І. Соціальні стратегії України в контексті Євроінтеграції: проблеми та перспективи / В.І. Надрага // Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку: Матеріали XIV Науково-практичної конференції. Національна академія управління. – 2014. – С. 280-283. – 0,15 друк. арк.

51. Надрага В.І. Демографічні ризики фінансування пенсійної системи України / В.І. Надрага // Інвестиційно-інноваційні засади розвитку національної економіки в ринкових умовах: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 24-25 квітня 2015 року. – Ужгород-Мукачеве: Карпатська вежа. – 2015. – С. 172-172. - 0,12 друк. арк.

52. Надрага В.І. Демографічні ризики в контексті трудової міграції населення України / В.І. Надрага // Статистична оцінка соціально-економічного розвитку. Матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції 21 травня 2015 року. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. – 2015. – С. 98-100. – 0,12 друк. арк.

53. Надрага В.І. Методичні основи оцінки середовища формування соціальних ризиків / В.І. Надрага // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку національного господарства. 23-24 жовтня 2015 року». - Кременчук. – 2015 - С.30-33. – 0,2 друк. арк.

АНОТАЦІЯ

Надрага В.І. Соціальні ризики в трудовій сфері. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Київ, 2016.

Дисертаційну роботу присвячено розробці теоретико-методологічних засад визначення, аналізу та управління соціальними ризиками в трудовій сфері. Обґрунтовано авторський підхід щодо сутності базової наукової категорії соціального ризику, проведено комплексний аналіз реалізації соціальних ризиків у трудовій сфері, на основі чого вироблено концептуальні основи їх регулювання. Розроблено інструментарій оцінки соціальних ризиків у трудовій сфері, а також удосконалено систему їх моніторингу. Побудовано ймовірнісні моделі соціальних ризиків безробіття в розрізі професійних груп та працевлаштування незайнятих осіб не за спеціальністю.

Доведено, що в основі ефективного управління соціальними ризиками в трудовій сфері знаходиться їх аналіз в якості багатоаспектних складних об'єктивно-суб'єктивних явищ, що характеризуються невизначеністю, неоднозначністю та різнофакторністю.

Ключові слова: ризики, соціально-трудова відносина, моделювання, державне регулювання, населення, ринок праці, зайнятість, трудовий потенціал.

АННОТАЦИЯ

Надрага В.И. Социальные риски в трудовой сфере. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.07. – Демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины, Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено разработке теоретико-методологических основ определения, анализа и управления социальными рисками в трудовой сфере. Обоснован авторский подход к определению сущности базовой научной категории социального риска, проведен комплексный анализ реализации социальных рисков в трудовой сфере, на основе чего выработаны концептуальные основы их регулирования. Разработан инструментарий оценки социальных рисков в трудовой сфере, а также усовершенствована система их мониторинга. Построены вероятностные модели социальных рисков безработицы в разрезе профессиональных групп и трудоустройства незанятых лиц не по специальности.

Доказано, что в основе эффективного управления социальными рисками в трудовой сфере находится их анализ в качестве многоаспектных сложных объективно-субъективных явлений, которые характеризуются неопределенностью, неоднозначностью и многофакторностью.

Ключевые слова: риски, социально-трудовые отношения, моделирование, государственное регулирование, население, рынок труда, занятость, трудовой потенциал.

ANNOTATION

Nadruga V.I. Social risks in the labor sphere. - Manuscript.

Thesis for obtaining the degree of Doctor in Economics, specialty 08.00.07 - demography, labor economics, social economy and policy. - M.V. Ptukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to complex research of social risks in the labor sphere formation of theoretical and methodological foundations and practical recommendations for their regulation. A new direction in the study of social and labor sphere, which consists in the development of theoretical and methodological foundations of social risk management in conditions of institutional transformation of the labor market and employment of population, has been suggested.

The subject area of the study of risk is: the general source; causes and patterns of emergence; interrelationships and mutual influence; interaction with the environment; mechanisms of regulation. The conceptual apparatus of the subject has been formed on the basis of systematization of methodological approaches to the content of the basic concepts. The allocation of the social risks in the labor sphere into a separate system has been the baseline of the theoretical foundations of research. This type of the social risks is an immanent feature of human economic

activity (including the periods before and after productive employment). It has been proved that the social risks in the labor sphere can have both positive and negative manifestation of the consequences of their implementation. The main distinguishing feature of the social risks in the labor sphere is their likely positive or negative consequences of choosing among the possible alternatives of the economic human behavior. The system of risks in the labor sphere contains the following elements: the risks of formation and development of labor potential, the risks of labor market functioning and employment, production risks, the risks of social partnership.

It has been found out that the key element in the analysis of the social risks is the distribution according to the spheres of their manifestations: frequency and likelihood of undesired events or adverse consequences; social interpretation of negative consequences; possible material damage; the subjectivity of perception.

The author has classified the methods of risk assessment, which is based on the informational characteristic of the object of study: probability (based on the use of mathematical models and statistics); heuristic (based on the use of subjective probabilities obtained through expert evaluation, statistical (based on a determination of probabilities for an array statistical data).

The special techniques that can only be used for the assessment of the social risks in the labor sphere have been developed: coordination of indicators of professional for enterprise employees and social risk for population living in contaminated areas; risk assessment of labor potential by identifying positive and negative factors of their implementation, followed by comparison with the average theoretical; assessment of labor risks of production using the method of paired comparisons.

The influence of demographic factors on the implementation of the social risks in the labor sphere, which is manifested in the reduction of labor supply, increasing the burden on the state budget due to population aging and decline birth rates has been researched. The revealed essential causal relationships between demographic processes and social risks allowed presenting the demographic determinants of the social risks as a set of multi-level factors. They are the socio-demographic processes and functional characteristics of the certain demographic groups.

The constructed models of the social risks of unemployment in the context of occupational groups and employment of unoccupied persons not in the specialty allowed to formalize the laws of supply and demand of labor force in the context of occupations and to identify the main factors influencing the change of stochastic characteristics of employment.

The basic directions of managerial influence, aimed at reducing the likelihood of adverse social consequences of mainstreaming of social risks in the labor sphere have been suggested: management through its impact on the causes of risk; management through its impact on the cause-effect relationships; the combination of the first two approaches. The author has produced tools of simulation macromodelling allowed to carry out a clarified quantitative assessment of the social risks in the labor sphere. The research has proved the concept of state regulation of the social risks in the labor sphere, which is in the development and implementation of optimal strategy aimed at

achieving a balance between winning by reducing risk and expenses that will result in the implementation of the relevant scenario.

Keywords: risks, social and labor relations, simulation, government regulation, population, labor market, employment, labor potential.